

Roman Marcinek

historyk
Narodowy Instytut Dziedzictwa
Oddział Terenowy w Krakowie

historian
National Institute of Cultural Heritage
Regional Office in Krakow

Rezydencja Dzięki. Krajobraz dyskretny

Dzięki residence. A discreet landscape

Abstrakt

Pałac Dzięki w Wiązownicy-Kolonii należy do tych dzieł architektury, na które zwykle nie zwraca się szczególniejszej uwagi. Ukryty w dolinie rzeki Kacanki, XIX-wieczny pałacyk jest podniszczony i tak wpasowany w krajobraz, że łatwo go przeoczyć. Zatarło się również jego dawne, parkowo-ogrodowe otoczenie, które zrealizowano, kiedy postanowił tu osiąść carski urzędnik Wasilij W. Pogodin. Donatariuszy Mikołaja I historiografia ocenia surowo, ale dla Wiązownicy przybycie nowego właściciela było cywilizacyjnym przełomem. Historia jego córki i zięcia to glosa do tzw. opolaczenia – zjawiska wsiąkania rdzennych Rosjan w polskie otoczenie. W artykule podjęto próbę identyfikacji historycznych granic założenia.

Słowa kluczowe: pałac, krajobraz kulturowy, ochrona zabytków, parki i ogrody, architektura XIX wieku

„Zadrzewienie stare, wielkie, już wyrosłe; czyste, szumno płynące wody; pagórki, doliny, są to skarby, które trzeba chwycić i szanować oraz baczenie do swego celu przyswajać”.

Józef Strumiłło

Abstract

The Dzięki Palace in Wiązownica-Kolonia is one of those works of architecture which are not usually given any special attention. Hidden in the valley of the Kacanka River, the 19th century palace is now tattered and so well fitted into the landscape that it is easy to overlook it. Its former park and garden environment has also been blurred – this complex was established when a tsarist official Wasilij W. Pogodin decided to settle here. The donations of Nicholas I have been severely evaluated by historiography, but in the case of Wiązownica the arrival of the new owner was a civilization breakthrough. The story of his daughter and son-in-law is an example of “Polonization” – a phenomenon of the infiltration of indigenous Russians into the Polish environment. The article attempts to determine the historical boundaries of the complex.

Keywords: palace, cultural landscape, preservation of historical monuments, parks and gardens, 19th century architecture

“Old large trees, already grown; clean, noisy waters; hills, valleys – these are treasures which must be captured and respected and carefully assimilated”.

Józef Strumiłło

Wstęp

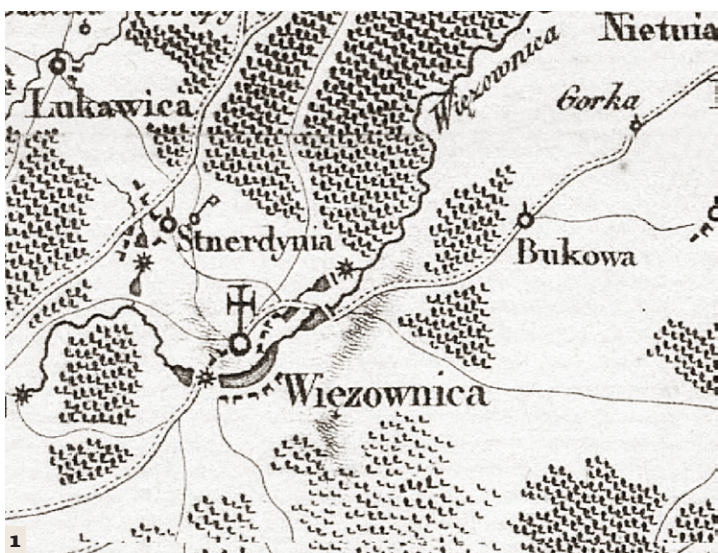
Tytuł niniejszej pracy ma sens, kiedy odwołamy się do XIX-wiecznego znaczenia słowa „dyskretna”. W wieku pary i elektryczności rozumiano je jako delikatność, oględność, prostotę i umiar¹. To określenie idealnie pasuje do Wiązownicy-Kolonii w ziemi sandomierskiej. Nostalgiczna dolina Kacanki długo czekała na „rzeźbiarza” – na kogoś, kto przetworzy ją w zespół przyrodniczo-kulturowy z prawdziwego zdarzenia. Stało się to w połowie XIX wieku, kiedy postanowił tu osiąść carski urzędnik Wasilij Wasilijewicz Pogodin. Rodzinna legenda głosi, że nazwa to skrót od okrzyku „Dzięki Ci, Boże”, który wydał, widząc to miejsce.

Wiązownica to rozległy teren zamieszkały od średniowiecza². W XVI-XVIII wieku wieś wchodziła w skład jednej z królewskich – starostwa

Introduction

The title of this article makes sense when we refer to the 19th century meaning of the word “discretion”. In the age of steam and electricity, this was understood as delicacy, tact, simplicity and moderation¹. This term is a perfect description of Wiązownica-Kolonia in the Sandomierz region. The nostalgic valley of Kacanka River waited a long time for a “sculptor”, someone who would transform it into a real natural and cultural complex. It happened in the middle of the 19th century, when a tsarist official Wasilij Wasilijewicz Pogodin decided to settle here. The family legend has it that the name is an abbreviation for the cry “Thank you, Lord” that he uttered when he saw this place for the first time.

Wiązownica is a vast area inhabited since the Middle Ages². In the 16th-18th centuries, the village

sandomierskiego. Trwała na uboczu wielkich procesów gospodarczych, ominął ją ferment innowierczy. Lud miał pracować, a wieś przynosić dochód. Rozbiór w 1772 roku odciął ją od rynków zbytu w zajętej przez Austriaków Małopolsce. W 1795 roku rząd habsburski przejął dawną królewską i połączył z dobrami Osiek (poduchownymi). Choć dekret nadworny z 5 września 1806 roku nakazywał sprzedaż takich dóbr³, Wiązownica pozostała własnością państwową do roku 1809, kiedy Austria straciła tzw. Nową Galicję na rzecz Księstwa Warszawskiego. W Królestwie Polskim weszła w skład dóbr osieckich, jednej z 64 ekonomii skarbowych. Zbiedniała i pozbawiona szans na rozwój, wegetowała. Dzierżawcy liczyli na nędzne dochody, o inwestycjach nie było mowy. Nie było szkoły ani szpitala. Kościół parafialny i plebania budziły politowanie wizytatorów⁴. Skoro w 1817 roku kościół, który groził zawaleniem, podparto wewnątrz słupami, a nabożeństwa przeniesiono do murowanej zakrystii, to jak musiały wyglądać warunki życia chłopów?

Majorat

Zmiana zaszła po upadku powstania listopadowego, kiedy majątki skarbowe w Królestwie Polskim (tzw. dobra narodowe) oddano w ręce cara. Ten mógł nimi (lub dochodami z nich płynącymi) nagradzać bez ograniczeń, kogo zechciał. Były to tzw. donacje, przeznaczone w pierwszej turze dla Iwana F. Paskiewicza – od 1832 roku namiestnika Królestwa⁵ – oraz jego urzędników i oficerów⁶. Dochody z dóbr traktowano

was part of the royal estates – the Sandomierz starosty. It was on the sidelines of great economic processes, omitted by the infidels' ferment. People were to work and the village was to make a profit. The partition in 1772 cut it off from the sales markets in the Austrian-occupied Małopolska region. In 1795, the Habsburg government took over the former royal estate and merged it with the estates of Osiek (former church estates). Although the court decree of 5 September 1806 ordered the sale of such estates³, Wiązownica remained state property until 1809, when Austria lost the so-called New Galicia to the Duchy of Warsaw. In the Kingdom of Poland it became part of the Osiek estate, one of 64 treasury economies. It was impoverished and deprived of any chance of development, it simply vegetated. The tenants were only hoping for miserable income, there was no question of investments. There was no school or hospital. The parish church and presbytery aroused the pity of the visitors⁴. If in 1817 the church, which was about to collapse, was supported by pillars and services were moved to a brick sacristy, what were the living conditions of the peasants?

Majorat

A change took place after the fall of the November Uprising, when the treasury estates in the Kingdom of Poland (the so-called national estates) were handed over to the tsar. He could reward whomever he wished with them (or with the income from them) without any limitations. These were the so-called donations, intended first of all for Iwan F. Paskiewicz – from 1832 the governor of the Kingdom⁵ – and for his officials and officers⁶. Income from the estate was treated as a permanent gratification⁷. This decision caused agitation among Poles. *The Chronicle of Polish Emigration* describes it as “yet another act of looting and tsarist barbaric policy against our nationality, by which he distributes Polish national estates to his faithful Muscovites”⁸.

1. *Mappa Szczegulna Woiewodztwa Sandomierskiego* Karola de Perthées (1791). Kopia w zbiorach OT NID w Krakowie

1. *Mappa Szczegulna Woiewodztwa Sandomierskiego* of Karol de Perthées (1791). Copy in the collection of the Regional Office of the National Institute of Cultural Heritage in Krakow

jako stałą gratyfikację⁷. Wśród Polaków decyzja ta wywołała wzbурzenie. W *Kronice emigracji polskiej* określono ją jako „nowy akt łupiestwa i barbarzyńskiej polityki cara przeciw narodowości naszej wymierzony, przez który car dobra narodowe polskie swoim wiernym Moskałom rozdaje”⁸.

Jednak własność donacyjna dóbr ziemskich różniła się zasadniczo od prywatnej. Obdarowany, wchodząc w posiadanie majątku (z chwilą otrzymania tzw. ukazu nadawczego), miał swobodę w zarządzaniu nim i dysponowaniu dochodami, jednak dóbr nie mógł ani sprzedać, ani zastawić⁹. *De facto* pozostawały one majątkiem państwowym, własnością cara. W szczegółowych regulacjach ukryto niejednego kruczek, na przykład przyjmujący majorat był zobowiązany do spłacenia ciążących na nim długów. Spadało na niego tyle obowiązków i ograniczeń, że wypada się zastanowić, czy „carski fawor” był dobrodziejstwem. Wygląda na to, że – w połączeniu z innymi aktami prawnymi – była to szczególna forma „przywiązania donatariusza” do ziemi, zmuszenie do dbania o państwowy majątek, zabezpieczenie jego rentowności i płynności finansowej z własnej kieszeni. Ale nikt daru Mikołaja I nie ważył się odrzucić.

Proces zapoczątkował ukaz wydany 4/16 października 1835 roku z postanowieniami dotyczącymi donacji, które kwalifikowano do jednej z czterech klas, uzależnionych od kwoty rocznego dochodu (od 5000 do 30 000 złp)¹⁰. Nadania powiązano z tzw. tabelą rang – skodyfikowanym systemem hierarchii służbowej wprowadzonym w Rosji przez Piotra I Wielkiego. Ten system obowiązywał do roku 1917 i obejmował 14 rang (ros. czynów), według których awansowano między innymi urzędników i oficerów¹¹. Był to system nowoczesny, premiujący pracę i zdolności, a nie urodzenie. Otwierał dostęp do wysokich urzędów przedstawicielom tzw. nizin społecznych, rozbił archaiczny i absurdalny system hierarchii opartej na urodzeniu.

Pod numerem 16 publikowanej listy¹² znajdujemy dobra osieckie, których część stanowiła Wiązownica. Car nadał je Wasilijowi Wasilijewiczowi Pogodinowi, generałowi-intendentowi IV rangi. Pogodin urodził się około 1786 roku w rodzinie niezamożnego oficera; w 1798 roku trafił do „służby państwowej” jako pomocnik geometry. Przez lata piął się mozolnie po szczeblach kariery, stopniowo zyskując poważanie

However, the donation ownership of land property was fundamentally different from the private ownership. The beneficiary who came into possession of the property (upon receipt of the so-called ukase), was free to manage it and dispose of the income, however he could neither sell nor pledge the property⁹. In fact, the land remained state property, owned by the tsar. The detailed regulations contained many catches, for example, the beneficiary of the majorat was obliged to pay off its debts. There were so many obligations and limitations that one should consider whether the “tsar’s favour” was really beneficial. It seems that, in combination with other legal acts, it was a special form of “attaching the donatory” to the land, forcing him to take care of the state property, securing its profitability and financial liquidity from his own pocket. But nobody dared to reject a gift from Nicholas I.

The process was initiated by the publication of the 4/16 October 1835 ukase with the provisions on donations, which were qualified in one of four classes, depending on the amount of annual income (from 5000 to 30,000 zlotys)¹⁰. These were linked to the so-called rank table – a codified system of service hierarchy introduced in Russia by Peter I the Great. It was in force until 1917 and consisted of 14 ranks (Russ. deeds), according to which officials and officers, among others, were promoted¹¹. It was a modern system, rewarding work and abilities, not birth. It provided access to higher offices to representatives of the lower classes of the society, and broke up the archaic and absurd system of hierarchy based on birth.

At number 16 of the published list¹² we find the estate of Osiek, which Wiązownica was part of. The tsar gave it to Wasilij Wasilijewicz Pogodin, a general-commissary of the 4th rank. He was born around 1786 in a family of a nonaffluent officer; in 1798 he was sent to perform “state service” as an assistant of the land surveyor. For years he climbed up the career ladder, gradually gaining respect as a quartermaster and expenditure controller. In June 1817 he entered the council of assessors (rank VIII) and began to enjoy the title of *wysokobłagorodie*. Three years later (5 January 1820) he became the head of a control department. A breakthrough in his career was the investigation against the army supplier Wasilij W. Wargin (1791-1859). General Stiepan S. Striekałow’s

jako kwatermistrz i kontroler wydatków. W czerwcu 1817 roku wszedł do kolegium asesorów (ranga VIII) i zaczął mu przysługiwać tytuł *wysokobłagorodie*. Trzy lata później (5 stycznia 1820 roku) został naczelnikiem departamentu kontroli. Przełomem w karierze było dochodzenie przeciwko dostawcy armii Wasilijowi W. Warginowi (1791-1859). Komisja gen. Stiepana S. Striekałowa wezwała Pogodina na pomoc¹³, dając jasne wytyczne – szukać, aż znajdzie. Opinia publiczna protestowała, uważając dostawcę za człowieka uczciwego. Jednak na podstawie naciąganych zarzutów osadzono go w Twierdzy Pietropawłowskiej¹⁴. W tej sytuacji można było przejąć jego fabryki, składy i środki transportu, które rychło znalazły nowych „opiekunów i administratorów”.

Pogodin nie brał już w tym udziału, ale został doceniony – 9 kwietnia 1828 roku „za rzetelną służbę i precyzyjne wykonanie powierzonych mu instrukcji” podniesiono go do rangi V. To otworzyło mu wrota kariery, którą zrobił w armii. Okazał się w niej wybitnym, sprawnym i rzetelnym intendentem. Z Mołdawii, Wołoszczyzny i Rumelii trafił do walczącego z Rosją Królestwa Polskiego. Dnia 3 maja 1831 roku został generałem-intendentem armii Iwana Dybicza, a później Iwana Paskiewicza. W dniu 23 sierpnia

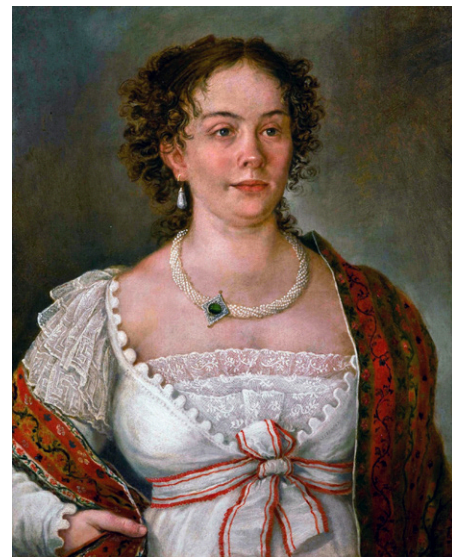
Commission called on Pogodin for help¹³, giving him clear instructions – he was to search until he found something. The public opinion protested, considering the supplier an honest man. However, on the basis of far-fetched charges, he was imprisoned in the Petropavlovsk Fortress¹⁴. In this situation, it was possible to take over his factories, warehouses and means of transport, which soon found new “caretakers and administrators”.

Pogodin no longer took part in the process, but was nevertheless appreciated – on 9 April 1828 he was raised to rank V for “reliable service and precise execution of instructions entrusted to him”. This opened the door to his career in the army. He proved to be an outstanding, efficient and reliable commissary. From Moldova, Wallachia and Rumelia he came to the Kingdom of Poland which was fighting with Russia. On 3 May 1831 he became a general-commissary in the army of Iwan Dybiczy, and later Iwan Paskiewicz. On 23 August 1831, after the Russian army entered Warsaw, he was entrusted with the supervision of the financial department within the Liquidation Commission of the Kingdom of Poland; on 30 October 1831, he was awarded the title of the effective state counsellor and the next rank (IV)¹⁵. He left service on

1831 roku, po wejściu wojsk rosyjskich do Warszawy, powierzono mu nadzór nad departamentem finansowym w ramach Komisji Likwidacyjnej Królestwa Polskiego; 30 października 1831 roku otrzymał tytuł rzeczywistego radcy państwowego i kolejną rangę (IV)¹⁵. Odszedł ze służby 21 czerwca 1833 roku, z odprawą w wysokości 20 000 rubli (asygnaty)¹⁶.

I żyłby sobie dostatnio i bez trosk, grając w szachy, ciesząc się szczęściem córki, gdyby car nie postanowił okazać mu swej hojności w postaci majoratu osieckiego¹⁷. Ten dowód

„szczególnej łaski” skarb państwa zdążył zadłużyć w Towarzystwie Kredytowym Ziemskim, o czym Pogodin dowiedział się dopiero, gdy go przejmował¹⁸. Do długu dochodziły zaległości podatkowe¹⁹. Pogodin, z natury skrupulatny, postawił uzdrowić sytuację majątku. Osobiście doglądał jego spraw, interesował się nim szerzej, niżby to wynikało z gospodarczych kalkulacji²⁰. Dokładał chętnie. Przekazane mu budynki folwarczne i przemysłowe były zużyte. Gospodarowanie musiał zacząć od wycinek (1837 rok) w majorackich lasach, wykorzystując pozyskane drewno do napraw. Chłopi nie tylko nie wnosili opłat, lecz także musieli być przez Pogodina subydiowani, aby przeżyć. Pogodin rozdawał po wsiach deputaty drewna na naprawę domów. Zyskał tym sympatię chłopów, która osłabła, kiedy przyszło do rozdziału gruntów chłopskich i majorackich²¹. Chłopi uważali się, jak zawsze, za oszukanych i wykorzystanych. W 1841 roku doszło do buntu (zaprzeszano płacenia czynszu); sytuację uspokoiło wezwanie na miejsce Kozaków²². W roku 1839 Pogodin uzyskał obiecaną ukazem sumę, ale później nie było już tak dobrze²³. Szczęściem znów pozostawał „w służbie”.

21 June 1833, with a severance pay of 20,000 roubles (the order of payment)¹⁶.

And he would have lived a prosperous and carefree life playing chess, enjoying his daughter's happiness if the tsar had not decided to show him generosity in the form of the Osiek majorat¹⁷. This proof of “special grace” was already in debt – due to activity of the State Treasury – at the Land Credit Society, which Pogodin learned about when he took over the property¹⁸. The debt was accompanied by tax arrears¹⁹. Pogodin, meticulous by nature, decided to improve the situation of the estate. He personally took care of its affairs and took a broader interest in the estate than would result from economic calculations²⁰. He willingly provided his own funds. The farm and industrial buildings were worn out. He had to start with felling (1837) in the majorat forests, using the harvested wood for repairs. Not only did the peasants not pay, but they also had to be subsidized by Pogodin to survive. He distributed wood allowances in the villages for repairing houses. He gained the sympathy of the peasants, which weakened when it came to the division of the peasant and majorat land²¹. The peasants, as always, considered themselves deceived and exploited. In 1841 a rebellion took place (the payment of rent was stopped); the situation was calmed down by calling the Cossacks²². In 1839, Pogodin received the amount promised according to the ukase, but later on the situation was not so good²³. Luckily, he was still “in service”. In April 1838, he received another 30,000 roubles (in orders of payment) from the sums saved by the army's commissary officer.

2. Topograficzna karta Królestwa Polskiego, oprac. K. Richter 1839-[1843], Warszawa. Kol. VI, sekcja X; https://bg.uwb.edu.pl/TKKP/?mapa=6_10

2. Topographical card of the Kingdom of Poland, developed by K. Richter 1839-[1843], Warsaw. Kol. VI, section X; https://bg.uwb.edu.pl/TKKP/?mapa=6_10

3. Wasilij Pogodin i jego żona Helena z domu Kszakowa (1780-1829). Kopie portretów w posiadaniu A. Pietrowa

3. Wasilij Pogodin and his wife Helena née Kszakowa (1780-1829). Copies of the portraits owned by A. Pietrow

W kwietniu 1838 roku otrzymał kolejne 30 000 rubli (w asygnatach) z sum zaoszczędzonych przez intendturę armii. W marcu 1840 roku, za rzetelną i użyteczną służbę, otrzymał kolejne 60 000. Miał z czego dokładać do majoratu.

Trzeba podkreślić istotną różnicę między nim a większością nagrodzonych podobnie kolegów. Byli oni z reguły ludźmi bogatymi, donacje traktowali jako zaokrąglenie apanaży. Nie przejmowali się inwestycjami. Niezamożny z domu Pogodin potraktował majorat (nadany mu oficjalnie 27 czerwca 1836 roku) jak majątność rodową – dobra, w których odpocznie po trudach urzędniczo-intendenckiego życia.

Dnia 25 października 1840 roku car nadał mu dziedziczne szlachectwo i herb²⁴. Był to moment, w którym Pogodin zdecydował się na budowę rezydencji Dzięki, chociaż dochody majoratu były wyraźnie niższe od szacowanych²⁵. Na szczęście wpływy z dóbr stanowiły tylko składnik dochodów Pogodina, który w sierpniu 1842 roku kolejny raz awansował w rang-liście, otrzymując tytuł tajnego radcy (ranga III) i funkcję generała-intendenta armii czynnej. Stać go było na budowę wiejskiego domu.

Rezydencja

Patrząc na pochodzenie i karierę Pogodina, można by przypuszczać, że postawi on budynek ostentacyjnie efektowny, pasujący do niedawno osiągniętej pozycji. Będzie epatował bogactwem, które spływało nań z łaski cara. Ale Pogodin nie miał cech nuworysza. Wręcz przeciwnie.

Porządkując obszar majoratu, rozdzielając grunty chłopskie i własne, kierował się nie tylko kalkulacją, lecz także poczuciem piękna. Na swą siedzibę, a także na nowy kościół parafialny²⁶, wybrał teren, o którym ksiądz Kłosiński, proboszcz więzownicki, pisał: „Widnokraż, patrząc z góry Wiązownickiej, kończą lasy. Na zachód widać wsie: Wiązownicę Dużą i Małą wraz z Czajkowem, między którymi płynie od Wiśniowej strumyk. Na prawo wieś Smerdyna. Dalej pod cmentarzem wieś Krzeczów. Na wschód widać Wronią Górę, Bukowe, Kopaninę i pałac Dzięki”²⁷. Jednak ten rozległy widok, dający wrażenie panowania nad okolicą, Pogodin zostawił świątyni i katolickiemu Bogu. Rezydencję ukrył w dolinie, wśród zieleni. Stała się tam punktem ciężkości

In March 1840, he received another 60,000 for the reliable and useful service. He had funds to contribute to the majorat.

It is important to underline the significant difference between him and most of his colleagues who had been awarded in a similar way. They were usually rich people and treated donations as a rounding out of apanage. They did not bother with investments. Pogodin, who was not born in a wealthy family, treated the majorat (officially given to him on 27 June 1836) as the family property, in which he would rest after hardships of the clerical-commissary life.

On 25 October 1840, the tsar granted him a hereditary nobility and a coat of arms²⁴. This was the moment when he decided to build the Dzięki residence, although the income of the majorat was significantly lower than estimated²⁵. Fortunately, this income was only a part of Pogodin's income, who in August 1842 was once again promoted in the rank list, receiving the title of the secret counsellor (rank III) and the function of the general-commissary of the active army. He could afford to build a country house.

The residence

Looking at Pogodin's background and career, one might suppose that he would build an ostentatiously impressive building, matching his recently achieved position that he would exude richness that came to him by the grace of the tsar. But Pogodin did not have the characteristics of a nouveau-riche. On the contrary.

Organising the area of the majorat, separating the peasant and own land, he was guided not only by calculation, but also by a sense of beauty. For his seat, as well as for the new parish church²⁶ he chose an area which Father Kłosiński, the Wiązownica parish priest, described as follows: “The horizon, looking down from Wiązownica Hill, ends with the woods. One can see the villages to the west: Wiązownica Duża and Mała with Czajków, between which a stream flows from Wiśniowa. Smerdyna village to the right. Further along, near the cemetery – Krzeczów village. To the east one can see: Wronia Góra, Bukowe, Kopanina and Dzięki Palace”²⁷. However, Pogodin left this vast view, which gave the impression of control over the area, to the church and the

kształtowanego krajobrazu – po części naturalnego, po części komponowanego. Pogodin zrobił to tak skutecznie, że do dziś miejsce to łatwo przeoczyć. Usytuowanie pałacu pozwalało na podziwianie z okien i balkonu malowniczych widoków, umożliwiało daleki wgląd w dojazdy od strony wsi i tzw. Drogi Senatorskiej.

Pałacyk to obiekt na rzucie prostokąta, jedno- i dwupiętrowy. Eklektyczny, z elementami neogotyku, ma 26 pomieszczeń i powierzchnię około 800 m². Nawiązuje do modnego w połowie XIX wieku romantyzmu, zaskakując fantazją zastosowanych rozwiązań. Wzniesiono go, wraz z przyległościami, najprawdopodobniej w latach 1842-1846. Ale pewności nie mamy. Dokumenty budowy, wywiezione w 1915 roku w głąb Rosji, najpewniej przepadły. Nie mamy więc – jak dotąd – bezpośredniej identyfikacji projektanta. Na podstawie cech formalnych oraz szczegółów biografii przyjęto, że może to być dzieło Adama Idźkowskiego²⁸. Ten starannie wykształcony warszawski architekt po upadku powstania listopadowego związał się z kręgiem współpracowników namiestnika Paskiewicza²⁹. Dla feldmarszałka sposobił pałac w Homlu, a poparcie czynników rządowych miało wpływ na jego karierę. Był autorem przebudowy pałacu Saskiego i katedry pw. św. Jana w Warszawie; wznosił neogotycki pałacyk carski na Powązkach. W sferze projektów pozostała przebudowa Zamku Królewskiego i placu Zamkowego czy carski pałac w Łazienkach. Idźkowski nie miał oporów przed pracą na prowincji. Zaprojektował w Skierniewicach dworzec kolejowy i willę Aleksandria, pałac i mauzoleum w Trylesinie oraz pałac w Szczawinie. Idźkowskiemu było łatwo dotrzeć do Pogodina z propozycją budowy willi, albo Pogodinowi złożyć mu taką propozycję.

Idźkowski był architektem o nieskrępowanej fantazji, autorem budowli (lub tylko projektów)

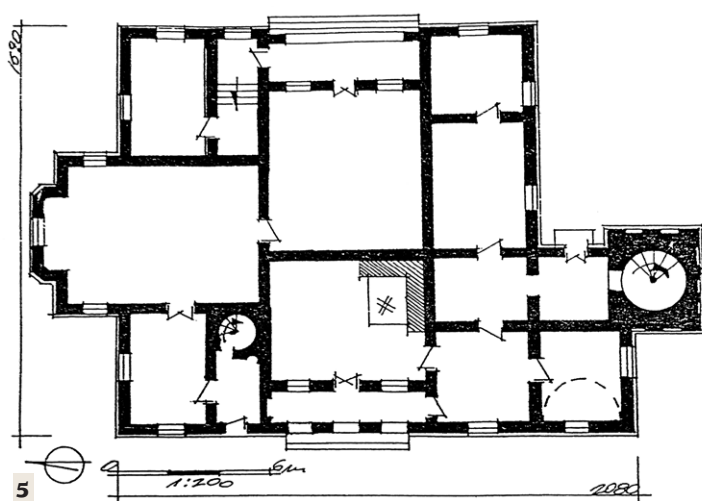
Catholic God. He hid the residence in the valley, among greenery. It became the centre of the landscape being shaped – partly natural, partly composed. Pogodin did it so effectively that it is still easy to miss the place. The location of the palace allowed to admire the picturesque views from the windows and balcony, allowed a distant insight into access roads from the village and the so-called Senatorska Road.

The palace is a building on the rectangular floor plan, one and two-storey. Eclectic, with neo-Gothic elements, it has 26 rooms and an area of about 800 m². It refers to romanticism, fashionable in the mid-19th century, and surprises with fantasy of chosen solutions. It was probably erected, along with the adjoining buildings, between 1842 and 1846. But there is no certainty. The construction documents, taken deep into Russia in 1915, were probably lost. So far, we have no direct identification of the designer. On the basis of formal features, as well as details of the biography, it was assumed that this may be the work of Adam Idźkowski²⁸. After the fall of the November Uprising, this well-educated Warsaw architect joined the circle of collaborators of Governor Paskiewicz²⁹. He shaped the palace in Homel for the field marshal and the support of governmental factors had an impact on his career. He was the author of the reconstruction of the Saski Palace and St. John's Cathedral in Warsaw; he erected the neo-Gothic tsarist palace in Powązki. And the reconstruction of the Royal Castle and Castle Square or the tsarist palace in Łazienki Park remained in the sphere of projects. Idźkowski was not reluctant to work in the countryside. He designed the railway station and villa Alexandria in Skierniewice, the palace and mausoleum in Trylesin and the palace in Szczawin. It was easy for Idźkowski to reach Pogodin with a proposal to build a villa, or for Pogodin to make such a proposal to Idźkowski.

Idźkowski was an architect of unrestrained fantasy, author of buildings (or just designs) of surprising forms. From official classicism, he easily moved on to very decorative compositions, which had no equivalent in other realizations. He emphasized the

4. Adam Idźkowski, reprodukcja z: „Tygodnik Ilustrowany” 1879, s. 207

4. Adam Idźkowski, reproduced from “Tygodnik Ilustrowany” 1879, p. 207

o zaskakującej formie. Od urzędowego klasycyzmu przechodził bez trudu do kompozycji bardzo dekoracyjnych, niemających odpowiednika w innych realizacjach. Wymowę ideową budowli podkreślał detalem architektonicznym czy dekoracją sgraffitową. Treści ideowe zapisane w architekturze były dla niego nie mniej ważne niż funkcja, stąd mowa o *architecture parlante*.

Cóż zatem mówi nam pałacyk Dzięki? Budynek ukształtowano tak, by nadać mu malowniczy charakter. Bryła rezydencji jest urozmaicona, a spiętrzone elementy dają pozór budowli nawarstwiającej się od pokoleń. Mogło na tym Pogodinowi zależeć, bo jego szlachectwo było świeżej próby. Szczególną rolę odgrywa w tym architektonicznym teatrze kamienna wieża z ceglаныmi detalami, sugerująca dawność miejsca. W wejściu przy baszcie wmurowano marmurowy portal z herbem Gryf⁵. Barokowy element, wtórn timer osadzony, to ciekawy artefakt, przeniesiony ze

ideological meaning of the buildings with architectural details or sgraffito decoration. The ideological content written in architecture was no less important to him than the function itself, hence *architecture parlante*.

And what does the Dzięki palace tell us? The building was shaped in the manner that gave it a picturesque character. The body of the residence is varied, and the piled up elements give the impression of a building that has been layered for generations. This may have been what Pogodin desired, because his nobility was still fresh. A special role in this architectural theatre is played by a stone tower with brick details, suggesting the past of the place. A marble portal with the Griffin coat of arms was built into the entrance by the tower⁵. The Baroque element, re-embedded here, is an interesting artifact, transferred from Starochećiny. It emphasized the “ancient” decor of the palace, an element of the legend. The portal “wandered” from its original location at the time when the local majorat passed into the hands of General Andrej Storożenko⁶.

His and Pogodin’s career and promotion paths intersected many times⁷. They both took part in the Russian-Turkish war in 1828-1829 or in the organization of military settlements. They both ended up in the Kingdom of Poland. In 1842, the distinguished military policeman moved to the civil service at the rank of the secret counselor and senator in the Warsaw departments; among others, he was the Chairman of the Government

5. Rzut pałacu według karty białej, J. Maraśkiewicz, 1989. Archiwum NID

5. The palace plan according to the white card, J. Maraśkiewicz, 1989. The archive of the National Institute of Cultural Heritage

6. Archiwalne zdjęcie pałacu Dzięki. Zbiory A. Pietrowa

6. Archival photo of the Dzięki palace. The collection of A. Pietrow

7. Gen. Andriej Storożenko. Kopia portretu w zbiorach autora

7. Gen. Andriej Storożenko. Copy of the portrait in the author’s collection

8. Barokowy portal przeniesiony z Podzamcza Chęcińskiego. Fot. R. Marcinek

8. A Baroque portal transferred from Podzamcze Chęcińskie. Photo by R. Marcinek

Starochęcín. Podkreślał on „starożytny” wystrój pałacyku, był elementem budowy legendy. Portal „wywędrował” z pierwotnej lokalizacji w czasach, kiedy tamtejszy majorat przeszedł w ręce gen. Andrieja Storożenki³¹.

Ścieżki kariery oraz awansu jego i Pogodina wielokrotnie się przecinały³². Obaj brali udział w wojnie rosyjsko-tureckiej w latach 1828-1829 czy w organizacji osadnictwa wojskowego. Obaj trafili do Królestwa Polskiego. W 1842 roku zasłużony żandarm przeniósł się do służby cywilnej w randze tajnego radcy i senatora w departamentach warszawskich – między innymi pełnił funkcję przewodniczącego Rządowej Komisji Spraw Wewnętrznych i Duchownych Królestwa Polskiego z prawem zasiadania w Ogólnym Zebraniu Warszawskich Departamentów Rządzącego Senatu³³. Był nie tylko kolegą senatora Pogodina, lecz także przełożonym Idźkowskiego. Do dóbr chęcińskich nie miał serca. Barokowy dwór kazał w latach 40. XIX wieku przebudować na spichlerz. Przy tej okazji usunięto elementy XVII-wiecznej kamieniarki. Część trafiła do Wiązownicy (portal pałacu i detal kamieniarski wprawiony w wejście do lodowni w parku)³⁴, inne porzucono na terenie ogrodu w Starochęcínach³⁵.

Szkoda, że tak niewiele pozostało z wystroju pałacyku, którego elementy są obecnie widoczne głównie na elewacjach. W bezpośrednim sąsiedztwie kamienniej wieży i marmurowego portalu Idźkowski rozmieścił wielokształtne okna i gzymsy. Wprowadził odmienne detale stolarki. Elementy pozornie różne, ale w przemyślany sposób spójne, miały potęgować efekt nawarstwiania się od dawna struktury budowlanej. Ale w planie wewnątrz widać, że gmach miał służyć normalnemu życiu, a nie obowiązkom reprezentacyjnym. Kręta i w gruncie rzeczy niewygodna klatka schodowa, umieszczona w wieży, rozdzielała wyraźnie parter i wyższe kondygnacje; separowała prywatne piętro od parteru, gdzie załatwiano też sprawy związane z zarządzaniem majoratem. Elewację frontową urozmaicono w górnej kondygnacji długim wąskim balkonem, z żeliwną balustradą i takimiż podporami. Nie był to wybór przypadkowy – tak jak

7

Commission for Internal and Clerical Affairs of the Kingdom of Poland with the right to sit in the General Assembly of the Warsaw Departments of the Ruling Senate³³. He was not only a colleague of senator Pogodin, but also a superior of Idźkowski. He had no heart for the Chęciny estate. He had the Baroque manor house rebuilt into a granary in the 1840s. On this occasion, elements of a 17th-century stonemasonry were removed. Some

of them went to Wiązownica (the portal of the palace and the stone detail set in the entrance to the ice house in the park)³⁴, others were scattered in the garden in Starochęciny³⁵.

It is a pity that so little is left of the Dzięki palace decor. One can observe this decor mainly on the elevations. In the immediate vicinity of the stone tower and marble portal, Idźkowski placed multiform windows and cornices. He introduced different details of the woodwork. Seemingly different elements, but consistent in a well-considered manner, were supposed to intensify the effect of a building structure

8

kamienna wieża miała zakotwiczyć posiadłość Pogodina w przeszłości, tak balkon pokazywał otwarcie senatora na nowe rozwiązania. To kolejny element, który można kojarzyć z Idzkowskim. Remontując katedrę warszawską, Idzkowski zaprojektował między innymi balustradę oddzielającą nawę od prezbiterium, którą wykonano w fabryce braci Evansów³⁶. Zachowane w Dziękach elementy wykazują podobieństwo do evansowskich wzorców.

Do rzekomej przeszłości odwoływano się aluzyjnie wokół – w ogrodach i w zespole budynków stanowiących funkcjonalne zaplecze pałacyku. Krajobraz komponowano tak, by walory estetyczne dominowały nad funkcją gospodarczą³⁷. Uzyskano to dzięki zachowaniu proporcji między zabudową, zielenią leśną i otwartą przestrzenią. Zabudowę wtopiono w przyrodnicze otoczenie, co podkreśliło sielski charakter całości. Świadomie ograniczono rozwój gospodarstw chłopskich w dolinie rzeki i u podstawy przeciwnielego (od północy) wzniesienia, tak aby nie „wchodziły” w kadrowany krajobraz.

Zabudowę towarzyszącą przetrzebił czas i brak wystarczającej opieki. Szkoda, bo miała ona „wspólny mianownik” z głównym budynkiem – kamień

that had been piling up for a long time. But in the design of the interior one can see that the building was to serve a normal life, not representative duties. The winding and in fact inconvenient staircase placed in the tower clearly separated the ground and upper floors, separated the private floor from the ground floor, where matters related to the management of the majorat were dealt with, among other things. The front elevation was varied in the upper storey by a long narrow balcony with a cast-iron railing and supports. It was not a random choice – just as the stone tower was supposed to anchor Pogodin's estate in the past, the balcony showed the senator's openness to new solutions. This is another element that can be associated with Idzkowski. During the renovation of the Warsaw Cathedral, he designed, among other things, the railing separating the nave and chancel, which was made in the factory of the Evans brothers³⁶. The elements preserved in Dzięki show similarity to the Evans' patterns.

There were allusions to the alleged past outside the palace – in the gardens and in the complex of buildings constituting the functional background of the palace. The landscape was composed in such a way that aesthetic values dominated over economic function³⁷. This was achieved by maintaining proportions between the buildings, forest greenery and open space. The buildings were blended into the natural surroundings, which emphasized the idyllic character of the whole. The development of peasant farms in the river valley and at the base of the opposite (from the north) hill was deliberately limited so that they did not interfere with the framed landscape.

The accompanying buildings were destroyed by the lapse of time and lack of sufficient care. It is a pity, because they had a “common denominator” with the main building – stone combined with brick, small details. Nowadays, the servants' house no longer exists. The impressive stable-coach house, an important element shaping the spatial system, are at risk. The building's body, form of the roof and roofing, elevation divisions are subject to conservation protection.

9a, b. Wozownia przed i po zawaleniu części obiektu. Fot. R. Marcinek

9a, b. The coach house before and after the collapse of a part of the building. Photo by R. Marcinek

łączony z cegłą, drobne detale. Współcześnie dom dla służby już nie istnieje. Zagrożona jest efektywna stajnia-wozownia, będąca istotnym elementem kształtującym układ przestrzenny. Ochronie konserwatorskiej podlegają bryła budynku, forma i pokrycie dachu, podziały elewacji. Niestety, to teoria, bo pałac jest opuszczony, nieużytkowany, częściowo zawalony. Wymaga natychmiastowych prac ratowniczych. Podobnie jak tzw. dom ogrodnika, którego ruina stoi jeszcze na wzgórzu, wśród dawnych ogrodów. Kamienno-ceglaną budowlę wprawdzie wtórnie otynkowano, ale nie ma wątpliwości, że stanowiła kompozycyjną całość z resztą zespołu.

Kiedyś wizualnym łącznikiem między pałacem a ogrodami była „17-lokciowa” kamienna kolumna, ufundowana przez córkę Pogodina, Aleksandrę Petrową. Po jej śmierci, kiedy majorat przeszedł w ręce jej syna Wasilija Petrowa, ten oddał kościołowi w Wiązownicy wieńczącą słup figurę Matki Boskiej. W 1904 roku kolumnę odkupił mieszczanin osieki Konstanty Witkowski i ustawił ją przy kościele w Osieku³⁸. Drugim wertykalnym elementem, tym razem łączącym kompozycyjnie pałacyk z lodownią i parkiem leśnym, był (i jest) majestatyczny dąb, pomnik przyrody³⁹.

Lodownia to element, o który – pewnie z racji bliskości z pałacem – zadbano szczególnie. W wejściu do niej osadzono bowiem jeszcze jeden XVII-wieczny portal pochodzący ze Starochęcina. Takie przyozdobienie obiektu ulokowanego przy wejściu do części leśnej parku to kolejna odsłona „ubierania” nowej rezydencji w historyczny kostium. Niestety, lodownia stoi na krawędzi fizycznej zagłady. Wymaga natychmiastowej pomocy, którą utrudnia absurdalnie wyznaczona granica własności przecinająca obiekt. Lodownia to także ciekawy zabytek drobnej architektury, która w zatrważającym tempie znika z naszego krajobrazu kulturowego. Istniały jasne zasady budowy tego rodzaju obiektów – lodownia w Dziękach spełnia je wszystkie. Najlepszym miejscem dla takich budowli był niewysoki pagórek, ocieniony przez rozłożyste korony starych drzew, jakich w parkach nie brakowało. W pagórku kopano dół, którego ściany obmurowywano lub budowano z drewna. Na dole lodowni umieszczano kratę (drewnianą lub metalową), na której spoczywał lód. Kiedy przez kolejne miesiące lód stopniowo się roztopiał, woda ściekała poniżej

Unfortunately, this is only a theory, because the palace is deserted, unused, partially collapsed. It requires immediate rescue work. As well as the so-called gardener's house, the ruins of which still stand on the hill, among old gardens. Although the stone and brick building was re-plastered, there is no doubt that it constituted a compositional whole with the rest of the complex.

In the past, the visual link between the palace and the gardens was a “17-ell” stone column, founded by Pogodin's daughter Aleksandra Petrowa. After her death, when the majorat passed into the hands of her son Wasilij Petrov, he gave the church in Wiązownica the statue of the Virgin Mary, crowning the pillar. In 1904, the column was bought by Konstanty Witkowski, a bourgeoisie from Osiek, and placed near the church in Osiek³⁸. The second vertical element, combining compositionally the palace with the ice house and forest park, was (and is) a majestic oak, a natural monument³⁹.

The ice house is an element which, probably due to its proximity to the palace, has been especially taken care of. Another 17th-century portal from Starochęciny was set in its entrance. Such decor of the building located at the entrance to the forest part of the park is another part of “dressing” the new residence in a historical costume. Unfortunately, the ice house is on the verge of physical destruction. It requires immediate help, which is hindered by an absurdly designated property boundary crossing the object. The ice house is also an interesting monument of small architecture, which is disappearing from our cultural landscape at an alarming rate. There were clear rules for construction of such objects; the building in Dzięki meets all of them. The best place for these buildings was a low hill, shaded by the spreading crowns of old trees, which were numerous in the parks. A hole was dug in the hill, the walls of which were either made of brick or built of wood. At the bottom of the ice house there was a grating (wooden or metal) on which ice rested. When the ice gradually melted over the following months, water dripped below the grate and soaked into the ground. The ice house had a vault insulated with the layer of earth, turf and moss.

Financing the construction of the residence was not a problem for Pogodin. Although on 5 January

kraty i wsiąkała w ziemię. Lodownia miała sklepienie izolowane warstwą ziemi, darnią i mchem.

Finansowanie budowy rezydencji nie stanowiło dla Pogodina problemu. Wprawdzie 5 stycznia 1846 roku Pogodin odszedł ze stanowiska generała-intendenta armii czynnej, ale za 14-letnie zarządzanie kwatermistrzostwem armii otrzymał 15 000 rubli srebrem. Następnie został senatorem warszawskiego Rządzącego Senatu, co było ukoronowaniem jego oficjalnej kariery. Dnia 3 maja 1847 roku został powołany do stałej obecności w Departamencie X Senatu⁴⁰. Był także członkiem Ogólnego Zebrania Warszawskich Departamentów.

Dopiero w czasie fatalnie toczącej się dla Rosji wojny krymskiej musiał wrócić na pierwszą linię. W dniu 28 lutego 1854 roku został mianowany generałem-intendentem armii operującej na zachodnich i południowych rubieżach imperium. Jego rola była szczególnie ważna, bo żołnierze, częściej niż ginąc od kuli czy bagnetu, marli z chorób i wyczerpania. Wojnę przegrano, państwo zbiedniało, więc w miejsce nagrody pieniężnej Pogodin dostał tym razem tylko carski Order Orła Białego (21 stycznia 1855 roku).

Założenie ogrodowo-parkowe

O ile główne budynki zespołu wzniesiono stosunkowo szybko, o tyle kształtowanie ogrodów i parku trwało jeszcze pod rządami kolejnych właścicieli. Można domniemywać, że zarys układu stworzył Adam Idźkowski. A raczej dopasował swój koncept do terenu zastanego w tym urokliwym zakątku. Nie można wykluczyć, że sam fatygował się, aby wybrać miejsce budowy, bo sytuacja przestrzenna w Dziękach jest zaskakująco zbieżna z innymi jego projektami, zwłaszcza pod względem relacji między wzgórzami, pałacem i doliną rzeki. Rzeka była dla Idźkowskiego ważnym elementem kompozycji, czego dowody dawał także w pracach o charakterze teoretycznym⁴¹.

Zręby założenia krajobrazowego, mocno dziś zatarłe, pamiętają czasy Wasilija W. Pogodina. Generalnie charakteryzuje się ono podziałem kompozycji na zgeometryzowaną część północną i swobodną południową. Granice wyznacza spadek terenu od strony południowej, rzeka od północy, skarpa od wschodu. Najcenniejszym elementem ogrodu jest otwarcie na

1846 he abandoned the general-commissary position of the active army, he received 15,000 silver roubles for 14 years of managing the army's quarterage. Later on, he became a senator of the Warsaw Ruling Senate, which was the crowning of his official career. On 3 May 1847, he was appointed to permanent presence in Department X of the Senate⁴⁰. He was also a member of the General Assembly of the Warsaw Departments.

It was only during the Crimean War, which was a disaster for Russia, that he had to return to the first front line. On 28 February 1854 he was appointed the general-commissary of the army operating on the western and southern borders of the empire. His role was particularly important, because soldiers, more often than from bullets or bayonets, died from diseases and exhaustion. The war was lost, the state was poor, so this time, instead of money, Pogodin received the tsarist Order of the White Eagle (21 January 1855).

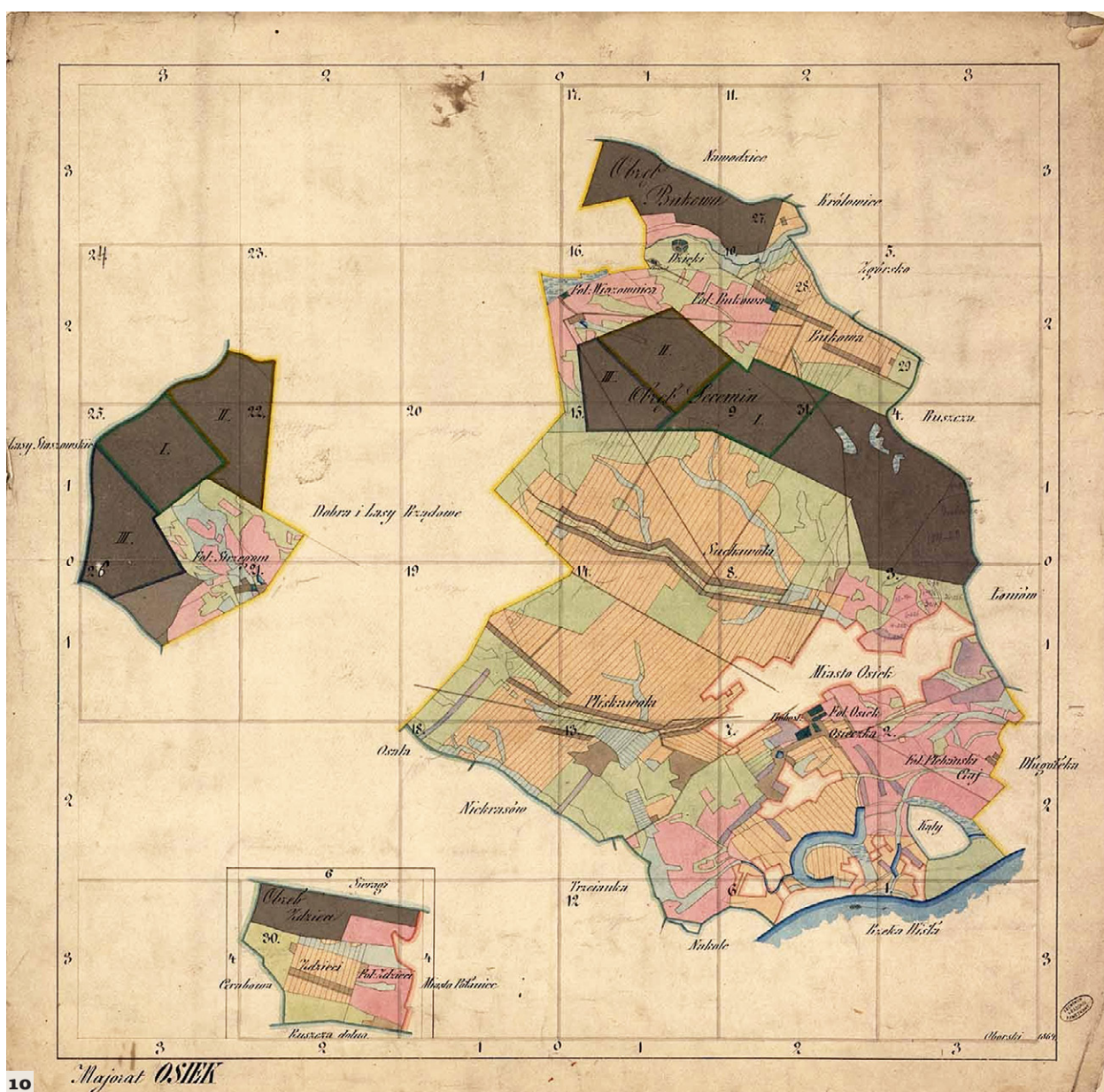
The garden and park complex

While the main buildings of the complex were erected relatively quickly, the shaping of the gardens and park continued under the rule of successive owners. It can be assumed that the outline of the layout was created by Adam Idźkowski. Or rather, he adapted his concept to the terrain found in this charming place. It cannot be ruled out that he himself made the effort to choose the construction site, because the spatial arrangement in Dzięki is surprisingly consistent with his other projects, especially in terms of relations between the hills, palace and river valley. For Idźkowski, the river was an important element of composition, which he also proved in his theoretical works⁴¹.

The foundations of the landscape complex, nowadays very much blurred, remember the times of Wasilij W. Pogodin. Generally, it is characterized by the division of the composition into the geometrized northern part and free-style southern part. The borders are marked by the slope on the south side, river on the north, scarp on the east. The most

10. Plan gruntowy majoratu Osiek (1864). AP Radom, Kartografia guberni radomskiej, Plany rolne, sygn. 220

10. Land plan of the Osiek majorat (1864). AP Radom, Cartography of the Radom Governorate, Agricultural Plans, ref. 220

szeroką panoramę doliny Kacanki, stanowiącą żywy, stale zmieniający się w porach dnia i roku „zapożyczony” widok.

Z zachowanych map trudno wyczytać pierwotny zamysł. Na planie z roku 1864 widać układ wachlarzowy, w którym pałac nie jest jednak ulokowany u nasady, lecz w centrum. Kompozycja rozkłada się wokół i ponad pałacem, pierwszeństwo widokowe dając dolinie rzeki i wyniosłości od strony wsi Bukowa. Bezpośrednie otoczenie stanowiły trawniki i kwietne gazony, które – starannie utrzymane – nie przesłaniały widoków. A te porządkowane były przez łagodne stoki wzgórz, soliter w postaci wiekowego dębu i zieleń rzecznej doliny, zakończonej lesistym stokiem, wzdłuż którego pobiegła droga. Krajobraz

valuable element of the garden is an opening to the wide panorama of the Kacanka Valley which constitutes a vivid “borrowed” view, constantly changing in the time of day and year.

It is difficult to read the original idea from the preserved maps. The plan from 1864 shows a fan arrangement, with the palace not located at the base, but in the centre. The composition spreads around and above the palace, giving priority to the view of the river valley and the elevation from the side of Bukowa village. The immediate surroundings included lawns and flowery lawns, which – carefully maintained – did not obscure views. And these views were ordered by the gentle slopes of the hills, a solitaire in the form of an ancient oak and the greenery of

starannie „wykadrowano”. Usytuowanie pałacu i kościoła stwarzało warunki do adaptacji okolicznych terenów na cele spacerowe.

Na stoku ponad rezydencją powstał krajobrazowo-naturalistyczny park leśny, wkomponowany w zbocze spadające do doliny Kacanki. Park „zwraca się” ku krajobrazowi w jego przyrodniczej, nieskażonej formie. Zalesione wzgórze widoczne jest w całej okazałości od strony północnej, wschodniej i zachodniej (sekwencja widoków, którym malowniczości dodają wody rzeczki i towarzysząca im zielen). Takie „leśne parki” – wciąganie naturalnego lasu w obręb

the river valley ending in a forest slope along which a road ran. The landscape was carefully “framed”. The location of the palace and church created conditions for adaptation of the surrounding areas for walking purposes.

A landscape and naturalistic forest park was created on the slope above the residence, integrated into the slope falling into the Kacanka Valley. The park “turns” to the landscape in its natural, unspoiled form. The wooded hill is visible in all its glory from the north, east and west (a sequence of views, the picturesqueness of which is emphasized by the waters of the

11. Projekt parku w Mohylewie. Daleko od ziemi świętokrzyskiej, ale warto zauważyć stosowane przez architekta zasady kompozycyjne: 1) pałac nie znalazł się w centrum kompozycji, elewacją frontową został zwrócony ku dolinie rzeki; 2) obiekty gospodarcze ułożono na lewo od pałacu; 3) na prawo od pałacu, w dolinie rzeki, dwie strefy ogrodowe; 4) na prawo od pałacu naturalistyczny wąwóz z ciekami wodnymi; 5) na skraju ogrodów kolumna. A. Idźkowski, *Kroje architektury*, Warszawa 1832

11. The park project in Mogilev. Far from the Świętokrzyskie region, but it is worth noting the compositional principles applied by an architect: 1) the palace was not in the centre of the composition, its front elevation was turned towards the river valley; 2) the farm buildings were located to the left of the palace; 3) to the right of the palace, in the river valley, two garden zones; 4) to the right of the palace – the naturalistic gorge with a watercourse; 5) the column on the edge of gardens. A. Idźkowski, *Kroje architektury*, Warszawa 1832

zagospodarowanej przestrzeni (z pozostawieniem celowo elementów „dzikiej” natury) – stały się modne w połowie XIX wieku. Naturalistyczny park korzystał w pełni z zastanych warunków terenowych, takich jak rzeźba terenu, drzewostan leśny, młode zagajniki, niewielkie polany i strumienie meandrujące w dolinie. W Dziękach rolę „strefy dzikiej” powierzono leśnemu wąwozowi. Park wnikał w otaczający go krajobraz; ze szczytu wzgórza roztaczały się dalekie widoki.

Trzeci obszar to ogrody w dolinie Kacanki. Właściwości terenu określiły kształt i rozmiary założenia ozdobnego, uformowanego prawdopodobnie już po śmierci Pogodina, który po zakończeniu wojny, 7 listopada 1856 roku, wrócił do Warszawy i ponownie zasiadł w fotelu senatora. O tych wydarzeniach doniosła nawet prasa galicyjska⁴². Ale Pogodin był już wówczas starym człowiekiem. Dnia 20 czerwca 1857 roku został na własną prośbę zwolniony z dalszej służby państwowej. Osiadł w Dziękach i starał się wtopić w okoliczne ziemianstwo. W roku 1861 był członkiem Towarzystwa Rolniczego, jako miejsce swego gospodarowania podając Dzięki. Wśród okolicznej ludności cieszył się szacunkiem i dobrą opinią. Zmarł 21 stycznia 1863 roku w otoczeniu najbliższych; pochowano go na starym cmentarzu parafialnym w Wiązownicy. Dziś z jego grobowca zostały tylko kamienne płyty.

Zgodnie ze wskazaniem carskiego ukazu majorat Osiek, z pałacem Dzięki, przeszedł na córkę Wasilija Pogodina, Aleksandrę Wasiljewną (1816-1883), a raczej na nią i jej męża Aleksandra Petrowa. Ta para pobrała się w 2. połowie lat 30. XIX wieku i miała pięcioro dzieci: Wasilija (1837-1916), Helenę (ur. 1840), Aleksandra (ur. 1850), Marię (ur. 1842) i Anastazję (zm. 1871). Dobra majorackie mogły przechodzić na następców w drodze spadku, pod warunkiem pozostawiania w ręku prawosławnej szlachty urzędniczej⁴³.

Petrowowie byli ludźmi pod wieloma względami niezwykłymi. Córka Pogodina czynnie działała na rzecz polskości. Mikołaj Berg w *Zapiskach o polskich spiskach i powstaniach* napisał: „Żona Petrowa, chociaż ze krwi Rosyanka, Polka z wychowania, przekonała i języka”⁴⁴. Wiele starań poświęciła działom charytatywnym, między innymi zakładając ochronki czy pierwszą kasę zapomogowo-pożyczkową

river and accompanying greenery). Such “forest parks” – drawing a natural forest into developed space (deliberately leaving elements of “wild” nature) – became fashionable in the mid-19th century. The naturalistic park took full advantage of existing terrain conditions, such as terrain relief, forest stand, young woods, small glades and meandering streams in a valley. In Dzięki, the forest ravine played the role of a “wild zone”. The park permeated into the surrounding landscape, with distant views from the top of the hill.

The third area is created by the gardens in the Kacanka Valley. The characteristics of the area determined the shape and size of the decorative complex, probably formed after Pogodin’s death. After the end of the war, on 7 November 1856, he returned to Warsaw and once again sat in the senator’s seat. These events were even mentioned in the Galician press⁴². But at that time Pogodin was already an old man. On 20 June 1857 he was released from the further state service at his own request. He settled down in Dzięki and tried to blend into the surrounding landed gentry. In 1861, he was a member of the Agricultural Society, mentioning Dzięki as his place of farming. He enjoyed respect and good reputation among the local population. He died on 21 January 1863, surrounded by his family and friends; he was buried in the old parish cemetery in Wiązownica. Today, only stone slabs remain from his tomb.

According to the tsarist ukase, the Osiek majorat, with the Dzięki Palace passed on to Wasilij Pogodin’s daughter, Aleksandra Wasiljewna (1816-1883), or rather to her and her husband Aleksander Petrow. They got married in the second half of the 1830s and had five children: Wasilij (1837-1916), Helena (b. 1840), Aleksander (b. 1850), Maria (b. 1842) and Anastazja (d. 1871). The majorat estates could pass on to their successors by inheritance, provided they remained in the hands of the Orthodox clerical nobility⁴³.

The Petrows were unusual people in many ways. Pogodin’s daughter was active in promoting Polishness. In *Zapiski o polskich spiskach i powstaniach* Mikołaj Berg wrote: “Petrow’s wife, though Russian by blood, was a Polish woman in her upbringing, beliefs and language”⁴⁴. She devoted a lot of her efforts to charitable works, including setting up orphanages or the first aid and loan fund for craftsmen and workers. In her Warsaw tenement house at 12 Chmielna

dla rzemieślników i robotników. W swej warszawskiej kamienicy przy ul. Chmielnej 12 utrzymywała jedną z tzw. Czytelni Bezpłatnych, finansowała wydawanie tygodnika religijno-patriotycznego dla rodzin „Czytelnia Niedzielną” (ukazywał się w latach 1856-1864). Pracę przy jego redagowaniu otrzymał, po powrocie z zesłania na Syberię, Agaton Giller. Petrowa wspierała Gillera także w wydawaniu pisma podziemnego „Strażnica”. Uczestniczyła w ruchu

tzw. piątek kobiecych, łączących działalność patriotyczną i charytatywną. Wspierała więźniów cytadeli, dostarczała im pościel, jedzenie, listy⁴⁵.

Aleksander Wasilewicz Petrow (1794-1867), urzędnik skarbowy, ukończył studia na wydziale mechanicznym uniwersytetu w Petersburgu. Już jako młodzienciek zaliczał się do szachowej elity⁴⁶, dzięki czemu wszedł do kręgu petersburskiego establishmentu. Był współzałożycielem Petersburgskiego Towarzystwa Miłośników Gry Szachowej. Tam poznał swego przyszłego teścia Wasilija W. Pogodina. Od 1840 roku Petrow mieszkał w Warszawie, gdzie pełnił wysokie funkcje przy Paskiewiczu. Często grywał z nim w szachy. W 1848 roku awansował na rzeczywistego radcę stanu⁴⁷.

Pochodzenie i urząd nie przeszkadzały mu być polonofilem. Przypadłość ta, zwana opolaczeniem, często dotyczyła urzędników i wojskowych dłużej przebywających w Królestwie⁴⁸. W salonie Petrowów spotykali się polscy i rosyjscy szachiści⁴⁹. Bywali tu buntowniczo nastawieni carscy oficerowie: Romuald Traugutt, Andriej Potebnia czy Matiwej Bezkiszkin⁵⁰. Pierwszego z nich Aleksandra odwiedzała przed egzekucją na stokach Cytadeli Warszawskiej, a potem demonstracyjnie nosiła po nim żałobę⁵¹. Problem pojawił się w chwili wybuchu powstania styczniowego. Petrowowie czuwali w Dziękach przy łożu śmiertelnie chorego Pogodina (od 12 stycznia, jak wspominał Mikołaj Berg). Według rodzinnej tradycji „Dzień po śmierci senatora do drzwi pałacu zastukali powstańcy z żądaniem oddania broni. Petrow zostawił im nie tylko wolną rękę w przeszukiwaniu pałacu, ale podjął kolację”. Kiedy 16 lutego do Staszowa przybył Marian Langiewicz, Petrowa wezwano do wydania

Street she maintained one of the so-called Free Reading Rooms, she financed the publishing of a religious-patriotic weekly for families “Czytelnia Niedzielną” (published in the years 1856-1864). Agaton Giller was given the job of editing the publication on his return from exile to Siberia. Petrowa also supported Giller in publishing the underground magazine “Strażnica”. She participated in the so-called five women

movement, combining patriotic and charitable activities. She supported citadel prisoners, provided them with bedding, food, letters⁴⁵.

Aleksander Wasilewicz Petrow (1794-1867), a treasury officer, graduated from the mechanical faculty of the St. Petersburg University. Already as a young man, he belonged to the chess elite⁴⁶, thanks to which he joined the circle of the St. Petersburg establishment. He was a co-founder of the St. Petersburg Society of Chess Enthusiasts. That is where he met his future father-in-law Wasilij W. Pogodin. From 1840 Petrow lived in Warsaw, where he held high positions with Paskiewicz. They often played chess. In 1848, he was promoted to the status of the real state counsellor⁴⁷.

His origin and office did not prevent him from being a Polonophile. This affliction, called opolaczenie, often affected officials and military personnel staying in the Kingdom for a longer period of time⁴⁸. Polish and Russian chess players met in Petrow's living room⁴⁹. Rebellious tsarist officers also met here: Romuald Traugutt, Andriej Potebnia or Matiwej Bezkiszkin⁵⁰. Aleksandra visited the first one before his execution on the slopes of the Warsaw Citadel, and then demonstratively mourned him⁵¹. A problem arose at the outbreak of the January Uprising. The Petrow family kept vigil at the bedside of the terminally ill Pogodin (from 12 January, as Mikołaj Berg recalled). According to the family's account “The day after the senator's death, insurgents knocked on the door of the palace demanding weapons. Petrow not only allowed them to search the palace, but also invited them for supper”. When Marian Langiewicz arrived in Staszów on 16 February, Petrow was called upon to deliver the provisions and come to the town.

prowiantu i przybycia do miasteczka. Langiewicz uwolnił go jednak pod słowem honoru, że wpłaci 10 000 złotych na cele powstańcze. Wódz powstania zrobił na Petrowie wrażenie na tyle duże, że ten nie tylko odnalazł go w Krakowie, by spłacić honorowy dług, lecz także jedną z wymyślonych przez siebie partii szachowych nazwał Ucieczką Langiewicza. Petrow przyjaźnił się także ze swym sąsiadem, powstańcem Janem Rayskim z Osieka. Równocześnie, nie chcąc przesadzić z ostentacją, ufundował pomnik na grobie żołnierzy rosyjskich poległych w potyczce pod Rybnicą (20 października 1863 roku). Ostatecznie, nie mogąc pogodzić sympatii do Polaków z lojalnością wobec ojczyzny, Petrow wyjechał za granicę. Pozostawiając w kraju i manifestującej propolskie sympatie rodziny nie dotknął towarzyski ostracyzm. Przykładem jest tu gubernator kielecki Konstantin Dmitriewicz Chlebnikow, który był w domu Petrowów tak wytrwale, że w kwietniu 1865 roku ożenił się z ich starszą córką Heleną.

Petrowowie w Dziękach pojawiali się rzadko. Majoratem zarządzał ich syn Wasilij Aleksandrowicz Petrow (1837-1916). Jeszcze pod koniec lat 50. XIX stulecia Wasilij pracował w kancelarii namiestnika Królestwa Polskiego. Majoratem władał od połowy lat 60. XIX wieku. Układ z 1869 roku dawał synowi pełnomocnictwo i zarząd nad dobrami do końca życia donatariuszki. W roku 1875 „Gazeta Sądowa Warszawska” informowała, że spadkobierczyni jednego z donatariuszy, oznaczona przez redakcję inicjałami A.P., odziedziczywszy po ojcu rozległe dobra, oddała je na 12 lat w administrację poręczającą swojemu synowi. Spisany kontrakt gwarantował jej 1500 rubli rocznego dochodu. Właścicielka dóbr zezwoliła synom na pobieranie wszystkich dodatkowych

However, Langiewicz freed him from this obligation under his word of honour that he would pay 10,000 zlotys for insurgent purposes. The leader of the uprising made a great impression on Petrow: not only did Petrow find him in Krakow to pay off his honourable debt, but also named one of his chess games as Langiewicz's Escape. Petrow was also friends with his neighbour, an insurgent Jan Rayski from Osiek. At the same time, not wanting to be too ostentatious, he founded a monument on the grave of Russian soldiers killed in the clash near Rybnica (20 October 1863). In the end, unable to reconcile his sympathy for Poles with loyalty to his homeland, Petrow went abroad. The family which remained in Poland and manifested pro-Polish sympathies was not affected by social ostracism. For example, Kielce's governor Konstantin Dmitriewicz Chlebnikow was such a persistent guest in Petrow's house that in April 1865 he married their older daughter Helena.

The Petrows rarely visited Dzięki. Their son Wasilij Aleksandrowicz Petrow (1837-1916) managed the majorat. At the end of the 1850s, Wasilij still worked in the office of the governor of the Kingdom of Poland. He managed the majorat from the middle of the 1860s. The agreement from 1869 gave the son the power of attorney and management over the estate for the rest of the donatory's life. In 1875 „Gazeta Sądowa Warszawska” informed that the heiress of one of the donatories, marked by the editorial office with the initials A.P., having inherited the extensive property from her father, gave it away for 12 years into the administration of her son. The written

12. Romuald Traugutt w mundurze carskiego oficera. Domena publiczna

12. Romuald Traugutt in the uniform of a tsarist officer. Public domain

13. Aleksandra i Aleksander Petrowowie. Kopie fotografii będących w posiadaniu A. Pietrowa

13. Aleksandra and Aleksander Petrow. Copies of the photographs owned by A. Petrow

dochodów bez potrzeby rozliczania się i prowadzenia ksiąg rachunkowych⁵².

Wasilij Aleksandrowicz Petrow ożenił się z Aleksandrą Lisiecką, córką Aleksandra Lisieckiego. Mieli oni troje dzieci: Wasilija (1878-1954) oraz zmarłe w dzieciństwie córki. Dzięki były ich domem. Od śmierci Wasilija W. Pogodina spadkobiercy nie rozbudowywali obiektu. Na inwestycje brakowało pieniędzy, może też nie było takiej potrzeby. Do chwili opuszczenia majątku dbali o utrzymanie budowli w dobrym stanie. Stagnacja nastąpiła po ich wyjeździe. W latach 80. XIX wieku Dzięki opisywano następująco: „[...] osada fabryczna, majorat, powiat sandomierski, gmina Osiek, parafia Wiązownica. Posiada sąd gminny okręg III i piec wapienny. Liczy 7 domów, 25 mieszkańców i 15 mórg ziemi dworskiej. Na gruncie dóbr Dzięki stoi kościół parafii Wiązownica”⁵³.

Spadkobiercy Pogodina więcej uwagi poświęcali ogrodowi. W 1874 roku prace prowadziła w nich warszawska firma ogrodnicza Bracia Hoser⁵⁴. Do robót pomocniczych zatrudniała miejscowych chłopów. Wytyczono nowy dojazd do rezydencji (tzw. Droga Senatorska) – dłuższy, ale pozwalający na kontemplację stopniowo ukazujących się elementów założenia. Dziś trakt ten nie istnieje, gdyż został włączony w obręb leśny. Pod koniec XIX wieku ogrodowi od strony doliny Kacanki dopisano jeszcze jedną funkcję. W aktach stanu cywilnego parafii prawosławnej w Sandomierzu odnotowano zgony córek Wasilija i Aleksandry Petrowów. Tatiana zmarła 1 sierpnia 1887 roku w wieku czterech lat, a Larisa 5 listopada 1893 roku w wieku półtora roku. Obie spoczęły „w parku majątku majorackiego Dzięki, w miejscu przygotowanym na wybudowanie kaplicy”⁵⁵. Matka chciała mieć je blisko siebie. Może ogrodowe otoczenie łagodziło traumatyczną dosłowność śmierci. Kaplica nigdy nie powstała; według relacji miejsce pochówków upamiętniał kamienny słup z palącym się „wiecznym ogniem”⁵⁶. Ślad tej mikronekropolii zatarło, nie przetrwał próby czasu i ludzkiej obojętności⁵⁷.

Ustabilizowany świat zmiotła I wojna światowa. Towarzyszyła jej między innymi ewakuacja administracji, niektórych gałęzi przemysłu i służb pomocniczych w głąb Cesarstwa. Nie była to bezładna ucieczka, ale przygotowana operacja logistyczna. W przymusowej sytuacji znaleźli się również

contract guaranteed her 1500 roubles of the annual income. The owner of the estate allowed her sons to collect all the additional income without the need to settle and keep accounts⁵².

Wasilij Aleksandrowicz Petrow married Aleksandra Lisiecka, daughter of Aleksander Lisiecki. They had three children: a son, Wasilij (1878-1954) and daughters who died in their childhood. Dzięki was their home. Since the death of Wasilij W. Pogodin, the heirs did not expand the building. There was no money for investments, maybe there was no need for such changes. Until they left the estate, they took care to keep the building in good condition. Stagnation followed after their departure. In the 1880s, Dzięki was described as follows: “... the factory settlement, majorat, Sandomierz county, Osiek municipality, Wiązownica parish. It has a municipal court district III and a lime kiln. It contains 7 houses, 25 inhabitants and 15 morgens of court land. The parish church of Wiązownica stands on the Dzięki estate”⁵³.

The heirs of Pogodin paid more attention to the gardens. In 1874, the Warsaw-based gardening company, the Hoser Brothers, conducted works on the estate⁵⁴. It employed local peasants for auxiliary work. A new access road to the residence was marked out (the so-called Senatorska Road), which was longer but allowed the contemplation of the gradually appearing elements of the complex. Today, this track does not exist, for it was incorporated into the forest district. At the end of the 19th century, the gardens on the side of the Kacanka Valley were supplemented with another function. In the civil records of the Orthodox parish in Sandomierz the deaths of the daughters of Wasilij and Aleksandra Petrow were recorded. Tatiana died on 1 August 1887 at the age of four, and Larissa on 5 November 1893 at the age of one and a half. They rested “in the park of the Dzięki majorat estate, in an area prepared for the construction of a chapel”⁵⁵. The mother wanted to have them close to her. Maybe the garden environment relieved the traumatic literality of death. The chapel was never built; according to the accounts, the burial place was commemorated by a stone pillar with burning “eternal fire”⁵⁶. The trace of this micro-necropolis was obliterated, it did not survive the test of time and human indifference⁵⁷.

donatariusze, którzy musieli opuścić Królestwo. W obliczu nadciągających wojsk austriackich Petrowowie zdecydowali się na wyjazd do guberni tambowskiej, wcześniej oddając majątek w użytkowanie prawnikowi z Sandomierza. Wasilij Aleksandrowicz Petrow zmarł w 1916 roku w guberni chersońskiej⁸.

W chwili opuszczenia majątku przez Petrowów obszar wokół pałacu miał postać utrwaloną na planie z roku 1920. Dzielił się on dalej na trzy strefy wyodrębnione nieregularnym układem dróg.

Strefa pałacowa obejmowała pałac i towarzyszące mu zabudowania. Na południowy zachód od pałacu uformowano kameralne wnętrza ogrodowe, którego ściany tworzyło zbocze wzgórza porośnięte lasem i południowa fasada pałacu. Pod koniec XIX wieku wiele dworów otoczono ogrodami w tzw. stylu kaligraficznym, wyróżniającym się płynną formą ścieżek, przesunięciem punktu ciężkości z kształtu wnętrza na czystość planistycznego rysunku, ale tej fazy w Dziękach już nie zrealizowano. Na zachód od pałacu rósł (jak i dziś) majestatyczny dąb, powyżej

The stabilized world was swept away by World War I. It included, for example, the evacuation of administration, certain industries and auxiliary services into the Empire. This was not a random escape but a prepared logistic operation. Donataries who had to leave the Kingdom also found themselves in a forced situation. In the face of the approaching Austrian army, the Petrows decided to leave for the Tambov governorate, earlier handing over the property to a lawyer from Sandomierz. Wasilij Aleksandrowicz Petrow died in 1916 in the Kherson governorate⁸.

When the Petrow family left the estate, the area around the palace was recorded on a plan from 1920. It was still divided into three zones separated by an irregular road layout.

The palace zone included the palace and accompanying buildings. To the southwest of the palace a small garden interior was created, the walls of which were formed by a hillside overgrown with forest and the southern facade of the palace. At the end of the 19th century, many manors were surrounded by gardens in the so-called calligraphic style, distinguished by the fluid form of paths, shifting the focus point from the shape of the interior to the purity of the planning drawing, but this phase was not realized in Dzięk. To the west of the palace, a majestic oak was

14. Plan gruntowy majoratu Osiek (1906). Fragment mapy ze zbioru A. Pietrowa

14. Land plan of the Osiek majorat (1906). The fragment of a map from the collection of A. Pietrow

którego znajdowała się wspomniana lodownia, stanowiąca architektoniczny akcent na granicy parku leśnego. Na działce nr 1956 widać młode nasadzenia, separujące teren pałacowy od pól ornych, a także łąki w dolinie i krótką drogę dojazdową do budynków gospodarczych.

Park leśny to wzgórze porośnięte w części starszym lasem mieszanym, uzupełnionym od zachodu nowymi nasadzeniami. Ukształtowany w formie sierpa las, ma swą kontynuację po stronie wschodniej w postaci sadów i ogrodów owocowych. Wyraźnie widoczna jest uformowana w XIX wieku granica rolno-leśna⁹⁹. Na planie widać rozróżnienie pomiędzy starszym lasem mieszanym a dosadzonym w początkach XX stulecia młodziakiem, którego zadaniem było widokowe domknięcie łuku drogi. Ważnym elementem naturalistycznej kompozycji był głęboki wąwóz o stromych, porośniętych drzewami zboczach. Można było nim przejść od drogi oddzielającej strefę ogrodową do tzw. Drogi Senatorskiej. Jego malowniczość potęgowało położenie wśród pól ornych, których skrajem poprowadzono drogę łączącą się z głównym traktem. Z południowej ściany lasu przez

growing (as it is today), above which the mentioned ice house was located, as an architectural accent on the border of the forest park. On the plot of land no. 1956 one can see young plantings separating the palace area from arable fields – as well as meadows in the valley and a short access road to the farm buildings.

The forest park is a hill covered in part by an older mixed forest, supplemented by new plantings from the west. The forest, shaped in the form of a sickle, has its continuation on the eastern side in the form of orchards and fruit gardens. The agricultural-forest border formed in the 19th century is clearly

15. Wąwóz w strefie parku leśnego (usytuowany wyżej niż pałac). Fot. R. Marcinek

15. The ravine in the forest park zone (located higher than the palace). Photo by R. Marcinek

16a, b. Elementem granicznym, nadal tkwiącym w lokalnym krajobrazie, jest kamienna kolumna przy tzw. Drodze Senatorskiej. Sądząc z mapy kwatermistrzowskiej, to obiekt starszy od majoratu, znak orientacyjny na rozstaju dróg. Fot. R. Marcinek

16a, b. The border element, still in the local landscape, is a stone column at the so-called Senatorska Road. Judging from the quartermaster's map, it is an older object than the majorat, a landmark at the crossroads. Photo by R. Marcinek

poła zachowano widok ku kościołowi parafialnemu i drodze. Strefa parkowa kończyła się przy tzw. Drodze Senatorskiej, którą akcentowała kamienna kolumna zwieńczona krzyżem. Sama kolumna jest – co potwierdza na przykład mapa kwatermistrzowska – obiektem starszym od majoratu, znakiem orientacyjnym tkwiącym w lokalnym krajobrazie, na rozstaju dróg.

Na płaskim wzgórzu, ponad doliną Kacanki, na wschód od pałacu wytyczono dwie strefy – **ogród owocowy i ogród warzywny**. Ogród owocowy (działka nr 3607) oddzielono od drogi i nurtu rzeki nasadzeniami młodych drzew. Pomiędzy ogrodem owocowym a warzywnym pozostawiono przestrzeń otwartą, na której kulminacji wzniesiono tzw. dom ogrodnika. Czy taka była jego rzeczywista funkcja – nie wiadomo. Część terenu zajmował sad. Połączenie dwóch typów ogrodów osłoniętych nasadzeniami drzew pozwalało na uformowanie kompozycji ogrodowej, której walorem był wgląd w wąwóz na obszarze parku leśnego.

Nadleśnictwo

Po odzyskaniu niepodległości dawni donatariusze stracili prawo powrotu do majątków. Już od maja 1918 roku w polskiej prasie szermowano hasłem: „Carze oddaj coś ukradł”⁶⁰. Dekretem z 4 listopada 1918 roku donacje objęto zarządem państwowym, zawieszając prawo spadkobrania. Majorat osiecki został w roku 1919 przejęty przez Ministerstwo Rolnictwa i Dóbr Państwowych.

Petrowowie powrócili do Polski po pokoju ryskim w 1921 roku jako repatrianci. Majątku nie odzyskali. Bazyli Petrow (1878-1954)⁶¹, syn Wasilija, wnuk Aleksandra i Aleksandry Petrowów, podjął pracę w kopalni w Sosnowcu. Pałac Dzięki, już własność skarbu państwa, przeznaczono dla odbudowywanej administracji leśnej. W 1923 roku utworzono Nadleśnictwo Sandomierz, a jego siedzibę zlokalizowano w majątku⁶². Okres po roku 1918 to czas stopniowej dekapitalizacji obiektu. Używany przez leśników, nie miał nikogo, kto by o niego prawdziwie dbał.

16a

16b

visible⁶³. The plan shows the distinction between an older mixed forest and a young forest planted at the beginning of the 20th century, whose task was to visually close the road arch. An important element of the naturalistic composition was a deep gorge with steep, tree-covered slopes. It led from the road separating the garden zone to the so-called Senatorska Road. Its picturesqueness was enhanced by the location among the arable fields – on their edge was marked out a road leading to the main track. From the southern wall of the forest through the fields, a view towards the parish church and road has been preserved. The park zone ended at the so-called Senatorska Road, accentuated by a stone column topped with a cross. This column is – as for example the quartermaster's map confirms – an older object than the majorat, a landmark in the local landscape, at the crossroads.

On a flat hill, above the Kacanka Valley, two zones have been marked out east of the palace – a **fruit garden and a vegetable garden**. The fruit garden (plot no. 3607) was separated from the road and the river by planting young trees. Between the fruit and vegetable gardens, an open space was left, where on its highest level the so-called gardener's house was built. It is not known whether this was its real function. Part of the area was occupied by an orchard. The combination of two types of gardens sheltered by tree plantings made it possible to form the garden composition, whose value was an insight into the ravine in the forest park area.

Stopniowo znikało wyposażenie i detal architektoniczny. W 1939 roku leśnictwo przejęli Niemcy, którzy w 1943 roku przeprowadzili ostatni remont, a raczej serię prac zabezpieczających. W pałacu ulokowali siedzibę Staats-Oberförsterei. Po 1945 roku pałac pozostał siedzibą nadleśnictwa w Lubelskiej Dyrekcji Lasów Państwowych. Umiejscowiono tam też – w różnym czasie – ośrodek zdrowia, bibliotekę i pocztę, a także siedzibę Gromadzkiej Rady Narodowej. Nie prowadzono prac remontowych oprócz dorywczych interwencji.

Dzisiejsze Nadleśnictwo Staszów utworzono 1 stycznia 1980 roku⁶³; biura przeniesiono z Dzięków do Staszowa (ul. Koszarowa 4)⁶⁴. W 1997 roku pałac, opuszczony przez administrację Lasów Państwowych, odkupił Aleksander Pietrow, prawnuk i imiennik XIX-wiecznego arcymistrza szachowego. Obiekt był zdewastowany, bez stropów, okien, drzwi. W 2005 roku zespół pałacowo-parkowy wpisano do rejestru zabytków, sumując wcześniejsze wpisy⁶⁵. Z błędną datacją. Remont rozpoczęto w roku 2008. Osuszono fundamenty; odwodniono budynek; wyremontowano dach, odtwarzając całkowicie jego konstrukcję; położono poszycie z papy; związano budynek, kładąc wieniec żelbetowy i wstawiając wszystkie belki stropowe. Prace w obiekcie trwają.

Perspektywy

Zespół pałacowo-parkowy Dzięki ma bezsprzeczną wartość naukową, historyczną, artystyczną i architektoniczną. Mamy tu do czynienia z nawarstwionymi elementami materialnymi i niematerialnymi, które wymagają troski jako dokument historii. Zachowało

Forest inspectorate

After regaining independence, the former donatories lost their right to return to their properties. As early as May 1918, the Polish press was spreading the slogan: "Tsar, give back what you stole"⁶⁰. By the decree of 4 November 1918, the donations were placed under state administration, suspending the right of inheritance. The Osiek majorat was taken over by the Ministry of Agriculture and State Property in 1919.

The Petrow family returned to Poland after the Peace Treaty of Riga in 1921 as repatriates. They did not recover their property. Bazyli Petrow (1878-1954)⁶¹, son of Wasilij, grandson of Aleksander and Aleksandra Petrow, took up a job at the mine in Sosnowiec. The Dzięki Palace, already owned by the State Treasury, was allocated to the forest administration, which was being rebuilt at that time. In 1923 the Sandomierz Forest Inspectorate was established and its seat was located in the estate⁶². The period after 1918 is a time of gradual decapitalization of the estate. Used by foresters, no one really looked after it. Gradually, equipment and architectural details disappeared. In 1939 the forestry was taken over by the Germans who carried out the last renovation in 1943, or rather a series of protective works. They located the seat of Staats-Oberförsterei in the palace. After 1945, the palace remained the seat of the forest inspectorate in the Lublin State Forests Directorate. Also, a health centre, a library and post office, the seat of the Gromadzka National Council were located there at different times. No renovation work was carried out, except for casual interventions.

Today's Staszów Forest Inspectorate was established on 1 January 1980⁶³; the offices were moved from Dzięki to Staszów (4 Koszarowa Street⁶⁴). In 1997 the palace, abandoned by the State Forests administration, was bought back by Aleksander Petrow, the great-grandson and namesake of the 19th-century chess grandmaster. The building was devastated, with no ceilings, windows, doors. In 2005, the palace and park complex was entered in the register of the historic monuments, adding up to previous entries⁶⁵. With the wrong date. Renovation started in 2008. The foundations were dried up; the building was drained; the roof was renovated and its structure was completely reconstructed; the roofing made of

się rozplanowanie zdefiniowane w przeszłości: wielkość i kształt zespołu pałacowego nie zmieniły się, podobnie jak narys rezydencji oraz układ budynków towarzyszących. Utrzymano proporcje zabudowy i zieleni komponowanej w granicach działki, relacje z krajobrazem otwartym i naturalnymi enklawami zieleni oraz biologiczną obudową rzeki. Składniki układu historycznego, mimo ogołocenia i zniszczenia wnętrza pałacu, zachowały niemal pierwotny charakter. Kompletność tego układu (z możliwością przywrócenia utraconych elementów) pozwala na obcowanie z przeszłością. Zespół powinien pozostać nienaruszony pod względem konfiguracji przestrzennej, z możliwością wprowadzenia uzupełnień w miejscach budynków, które uległy zniszczeniu (z zachowaniem ich parametrów i form).

17. Archiwalne zdjęcie pałacu Dzieki. Zbiory A. Pietrowa

17. Archival photo of the Dzieki palace. The collection of A. Pietrow

18. Zespół pałacowo-parkowy w krajobrazie doliny Kacanki: pałac, ogrody, dom ogrodnika, park leśny z lodownią, zespół zabudowań gospodarczych, droga dojazdowa z mostkiem, zespół dawnych stawów. Zespół pałacowo-parkowy został tak dobrze wkomponowany w krajobraz, że jest niemal niewidoczny. Fot. R. Marcinek

18. Palace and park complex in the landscape of the Kacanka Valley: palace, gardens, gardener's house, forest park with the ice house, complex of farm buildings, access road with a bridge, complex of former ponds. The palace and park complex has been integrated into the landscape so accurately that it is almost invisible. Photo by R. Marcinek

tar papper was covered; the building was bound by laying a reinforced concrete wreath and inserting all floor beams. Works in the building are still ongoing.

Perspectives

The palace and park complex Dzieki has the undeniable scientific, historical, artistic and architectural value. We are dealing with the layered material and non-material elements that require care as a document of history. The layout defined in the past has been preserved: the size and shape of the palace complex have not changed, similarly the outline of the residence and the layout of the accompanying buildings are still clear. The proportions of the buildings and greenery composed within the plot were maintained, as well as relations with the open landscape, natural enclaves of the greenery and the biological river surroundings. The elements of the historical layout, despite the devastation and destruction of the interiors of the palace, have almost retained their original character. The completeness of this layout (with the possibility of restoring the lost elements) allows to commune with the past. The complex should remain intact in terms of the spatial configuration, with the possibility of introducing additions in the area of the damaged buildings (while maintaining their parameters and forms).

By ochronić kontekst widokowy pałacu Dzięki i towarzyszących mu zabudowań, konieczne są dobre narzędzia zarządzania terenem, a więc przede wszystkim miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. Przedmiotem ochrony powinna być historyczna zieleń komponowana i naturalna, w tym tereny otwarte. Obecna forma ochrony kompozycji realizowana jest poprzez wpis do rejestru zabytków, z wyznaczeniem strefy ochrony konserwatorskiej. Ten wpis nie gwarantuje jednak należytej ochrony krajobrazu. Przynajmniej część strefy powinna zostać objęta też wpisem do rejestru zabytków – teren wzgórza pałacowego (park leśny) oraz dawne, dobrze widoczne na mapach ogrody bliżej nurtu Kacanki. Należy podjąć zintegrowane działania, mające na celu ograniczenie inwestowania w bliskim otoczeniu, a także wielopłaszczyznową ochronę krajobrazu.

W lokalnych planach wyznaczono tu jeden z podobszarów przeznaczonych do rewitalizacji (teren wokół obiektów). Niestety, pominięto przy tym część obszaru ogrodowo-parkowego, historycznie związanego z pałacem. Park, który częściowo zamieniono w las, wymaga uporządkowania według jednolitego, możliwego do realizacji projektu, uwzględniającego między innymi relatywnie niskie koszty bieżącego utrzymania. Teren ten został gęsto i dziko porośnięty przez drzewa i krzewy. Dawne polany zarosły samosiewami, które zatęrzyły również wcześniejsze dukty widokowe. Niezbędne jest uczynienie widoków – bliskich i dalekich, uzupełnienie nasadzeń, stworzenie kulis kadrujących widok. Atrakcyjność miejsca podniesie wprowadzenie elementów edukacji ekologicznej.

Problemem jest podział działek, wprowadzony po roku 1919, który bez pardonu poszątkował dawne założenie ogrodowo-parkowe. Na dodatek obszary te stanowią własność różnych podmiotów, co utrudnia ochronę. Najlepszym przykładem tego stanu jest wspomniany podział zabytkowej lodowni.

Historyczna zabudowa wraz z przyrodniczym otoczeniem tworzy zabytkowy krajobraz kulturowy o dużych, choć zatartych walorach. Na szczęście czytelne pozostało romantyczne przesłanie ideowe, zawarte w dziełach architektury i kontekstach krajobrazowych. Trzeba je tylko spod śniedzi zaniebdań wydobyć i pokazać jako kolejny skarb ziemi świętokrzyskiej. ■

To protect the viewing context of the Dzięki palace and the accompanying buildings, good tools of land management are necessary, i.e. first and foremost local spatial development plans. The historical – composed and natural – greenery, including open areas, should be the subject of protection. The current form of the composition protection is implemented through the entry in the register of historical monuments, with the designation of the conservation protection zone. However, this entry does not guarantee the proper landscape protection. At least part of this zone should be included in the register of historical monuments – the area of the palace hill (the forest park) and the former gardens closer to the Kacanka River, well visible on the maps. Integrated measures should be taken to reduce investment in the close proximity as well as multi-faceted landscape protection.

In the local plans, one of the sub-areas to be revitalized (the area around the buildings) was designated here. Unfortunately, it does not include the part of the garden and park area, historically linked to the palace. The park, which was partially transformed into a forest, requires organization according to a uniform, feasible project, taking into account for example the relatively low costs of current maintenance. The area was densely and wildly overgrown with trees and shrubs. The former glades were overgrown with self-sowing plants, which also blurred previous vantage tracks. It is necessary to make the views – both near and far – more readable, to complete the planting, to create a backstage framing the view. The attractiveness of the place will be increased by introducing elements of ecological education.

The problem is the division of plots of the land, introduced after 1919, which shredded the former garden and park complex. In addition, these areas are owned by different entities, which makes the protection difficult. The best example of this situation is the already mentioned division of the historic ice house.

The historical buildings, together with their natural surroundings, create the historic cultural landscape of great, although blurred, values. Fortunately, the romantic ideological message contained in the works of the architecture and landscape contexts has remained clear. They only need to be brought out from under the layer of negligence and presented as another treasure of the Świętokrzyskie region. ■

Dr Roman Marcinek – historyk, główny specjalista w Narodowym Instytucie Dziedzictwa OT w Krakowie, autor licznych publikacji dotyczących dziedzictwa i krajobrazu kulturowego oraz wartości niematerialnych.

Roman Marcinek, PhD – historian, chief specialist at the National Institute of Cultural Heritage, Regional Office in Krakow; author of numerous publications on heritage, cultural landscape and intangible values.

Przypisy

- 1 Słownik języka polskiego, t. 2, Warszawa 1960, s. 514.
- 2 Wieś, pierwszy raz wzmiankowana w źródłach w 1255 r. (KDM t. II, s. 99-100 POZ. CCCXLV); kolejne wzmianki 1257 r. (KDM t. I, s. 5-53, poz. XLIV) i 1262 r. (KDM t. III, s. 70, poz. LVIII), do ostatnich dni Rzeczypospolitej Obojga Narodów była własnością książęcą lub królewską. W czasach Jana Długosza (1460-1470) Wiązownica była sporą osadą, która obejmowała: 45 łanów kmiecych, sołtystwo z pięcioma łanami i jedną zagrodą oraz dwie karczmy. Pleban miał własne role obok kmiecych. Był tu młyn królewski z jednym łanem i młyn sołtysi z rolami (*Liber Beneficiorum Dioecesis Cracoviensis*, t. II, s. 325). Własny kościół Wiązownica miała już w XV w.; dotrwał on do 1826 r., kiedy to spłonął od uderzenia pioruna.
- 3 K. Czernyński, *O dobrach koronnych byłej Rzeczypospolitej Polskiej*, Lwów 1870, s. 47.
- 4 W. Kłosiński, *Pamiętka od ks. proboszcza z Wiązownicy*, Sandomierz 1913.
- 5 S. Piątkowski, *Majorat Iwana Paskiewicza w guberni lubelskiej (1840-1856). Karta z biografii Księcia Namiestnika Królestwa Polskiego*, [w:] *Studia z dziejów ziemian 1795-1944*, Lublin 2005, s. 179.
- 6 Zob.: J. Kaczkowski, *Donacje w Królestwie Polskim*, Warszawa 1917; J. Kukulski, *Generałowie carscy i ich majątki ziemskie w Królestwie Polskim (1835-1920)*, Warszawa 2007.
- 7 Proces rozdawnictwa przebiegał wieloetapowo w latach 1835-1845 i 1865-1869, będąc elementem polityki caratu. Łączna liczba utworzonych donacji przekraczała 200; zob.: W. Grabski, *Historia wsi w Polsce*, Warszawa 2004, s. 27; J. Kukulski, *Donacje paskiewiczowskie w okresie reform agrarnych*, Kielce 1987, s. 3; J. Kukulski, *Państwo – chłop – kościół w okresie wielkich reform ziemskich Królestwa Polskiego*, Piotrków Trybunalski 2007, s. 87.
- 8 *Kronika emigracji polskiej*, t. 3, Paryż 1835.
- 9 „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” 1837, t. 20, s. 251, 363, 365, 370.
- 10 „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” 1836, t. 17, s. 323-367; J. Kukulski, *Donacje paskiewiczowskie...*, jw., s. 13.
- 11 Otrzymanie wysokiej rangi dawało prawo zdobycia szlachectwa (najpierw osobistego, przy wyższych rangach – dziedzicznego); awans na IV szczebel umożliwiał audiencję u cara.
- 12 *Kronika emigracji polskiej*, jw.
- 13 Poznali się, kiedy 18 listopada 1826 r. Pogodina delegowano do Moskwy, by wraz ze Striekałowem zbadał nadużycia przy budowie moskiewskiej cerkwi Chrystusa Zbawiciela.
- 14 Zwolniono go w 1832 r.; w 1858 r. zarzuty uznano za fałszywe i zwrócono mu zasekwestrowany majątek, ale nie zostało z niego – pod państwowym zarządkiem – wiele.
- 15 https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/101731/Do%9F%Do%BE%Do%B3%Do%BE%Do%B4%Do%B8%Do%BD.

Endnotes

- 1 Słownik języka polskiego, Vol. 2, Warszawa 1960, p. 514.
- 2 The village was first mentioned in the sources from 1255 (KDM Vol. II, pp. 99-100 item CCCXLV); further references 1257 (KDM Vol. I, pp. 5-53 item XLIV) and 1262 (KDM Vol. III, p. 70, item LVIII), until the last days of the Polish-Lithuanian Commonwealth it was the property of the prince or king. In the times of Jan Długosz (1460-1470), Wiązownica was a large settlement which contained: 45 peasant fiefs, a village with five fiefs and one homestead, and two inns. The vicar had his own farmland near peasant farmland. There was a royal mill with one fief and a mill, belonging to the head of the village, with farmland (*Liber Beneficiorum Dioecesis Cracoviensis*, Vol. II, p. 325). Wiązownica had its own church as early as in the 15th century; it survived until 1826, when it was burnt down by lightning.
- 3 K. Czernyński, *O dobrach koronnych byłej Rzeczypospolitej Polskiej*, Lwów 1870, p. 47.
- 4 W. Kłosiński, *Pamiętka od ks. proboszcza z Wiązownicy*, Sandomierz 1913.
- 5 S. Piątkowski, *Majorat Iwana Paskiewicza w guberni lubelskiej (1840-1856). Karta z biografii Księcia Namiestnika Królestwa Polskiego*, [in:] *Studia z dziejów ziemian 1795-1944*, Lublin 2005, p. 179.
- 6 See: J. Kaczkowski, *Donacje w Królestwie Polskim*, Warszawa 1917; J. Kukulski, *Generałowie carscy i ich majątki ziemskie w Królestwie Polskim (1835-1920)*, Warszawa 2007.
- 7 The distribution process was carried out in several stages between 1835-1845 and 1865-1869, as part of the tsarist policy. The total number of donations exceeded 200; see: W. Grabski, *Historia wsi w Polsce*, Warszawa 2004, p. 27; J. Kukulski, *Donacje paskiewiczowskie w okresie reform agrarnych*, Kielce 1987, p. 3; J. Kukulski, *Państwo – chłop – kościół w okresie wielkich reform ziemskich Królestwa Polskiego*, Piotrków Trybunalski 2007, p. 87.
- 8 *Kronika emigracji polskiej*, Vol. 3, Paris 1835.
- 9 “Dziennik Praw Królestwa Polskiego” 1837, Vol. 20, pp. , 251, 363, 365, 370.
- 10 “Dziennik Praw Królestwa Polskiego” 1836, Vol. 17, pp. 323-367; J. Kukulski, *Donacje paskiewiczowskie...*, op. cit., p. 13.
- 11 A high rank gave the right to acquire nobility (first personal, then with higher ranks – hereditary); promotion to the fourth rank enabled an audience with the tsar.
- 12 *Kronika emigracji polskiej*, op. cit.
- 13 They got to know each other when, on 18 November 1826, Pogodin was sent to Moscow to investigate, with Striekałow, abuses in the construction of the tserkva of Christ the Saviour in Moscow.
- 14 He was released in 1832; in 1858 the charges were considered false and the sequestered property was returned to him, but not much was left of it – under the state administration.
- 15 https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/101731/Do%9F%Do%BE%Do%B3%Do%BE%Do%B4%Do%B8%Do%BD

- 16 W połowie XVIII w. powstały w Rosji pierwsze banki państwowe, które zaczęły emitować pieniądze papierowe (asynaty). W ten sposób były finansowane wojny prowadzone przez Rosję. Kurs rubla papierowego kształtował się niżej niż srebrnego.
- 17 W skład majoratu wchodziły: folwark z wójtostwem Osiek, folwarki – Bukowa, Strzegom, Wiązownica, wsie – Osiecka Wola, Niecieczko, Pliskowola, Sucha Wola, Długa Wola i Mała Wola.
- 18 W tej sytuacji nadzór nad dobrami – z tytułu zobowiązań wobec Towarzystwa – sprawowany był przez władze skarbowe; J. Kukulski, *System organizacji produkcji folwarcznej i zarządzania dobrami donacyjnymi w Królestwie Polskim*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 1984, t. 18.
- 19 S. Piątkowski, *Kłęska intendenta. Senator Bazyle Pogodin jako donatariusz dóbr osieckich (1835-1863)*, [w:] *Studia nad ziemiaństwem w XIX i XX wieku*, Lublin 2014, s. 191.
- 20 R. Chomać, *Zmiany własności struktury agrarnej guberni kaliskiej w latach 1864-1914*, „Rocznik Kaliski” 1968, nr 1, s. 173.
- 21 Na barki donatariuszy złożono m.in. obowiązek urządzenia chłopów, kolonizacji oraz prowadzenia gospodarki leśnej.
- 22 S. Piątkowski, *Kłęska intendenta...*, jw., s. 185.
- 23 Tamże, s. 188.
- 24 Tarcza dzielona. U góry w prawym lazurowym polu ul z trzema złotymi pszczołami. W lewym – czerwonym polu – złota korona, z niej wylania się pół srebrnego konia, zwróconego w prawo. Niżej, w srebrnym polu, czarna litera W (nawiązująca do herbu Abdank). Nad tarczą hełm „dworiański” z trzema strusimi piórami.
- 25 S. Piątkowski, *Kłęska intendenta...*, jw., s. 186.
- 26 Kamień węgielny pod późnoklasycystyczny kościół pw. św. Michała Archanioła położono w maju 1842 r. na krawędzi porośniętego dębina wzgórza. Budowa kościołów w Osieku i Wiązownicy okazała się sporym wydatkiem. Teoretycznie na Pogodina przypadała jedna trzecia kwoty, ale *de facto* musiał założyć za biedujące gromady należne kwoty (jedną trzecią). Resztę wpłacił skarb państwa. Świątynię konsekrował 29 września 1844 r. bp Józef Goldtmann.
- 27 W. Kłosiński, *Pamiętka od ks. proboszcza z Wiązownicy*, Sandomierz 1913.
- 28 H. Kowalska, *Adam Idzkowski (1798-1879)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 10, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/adam-idzkowski>.
- 29 W 1850 r. otrzymał Cesarski i Królewski Order Świętego Stanisława (ustanowiony w 1831 r.).
- 30 Uskokowy, uszaty, profilowany portal, wykonany w 1. poł. XVII w., znajdował się najpewniej w wejściu do dworu starościńskiego. Sporządzony z barwnego marmuru (Zygmuntówka), zwieńczony jest przełamującym się belkowaniem i gzymsem.
- 31 Andriej Jakowlewicz Storożenko (1790-1858) pochodził z rodziny ukraińskich dworzan; jako chłopiec został oddany przez ojca Jakowa do szkoły w Krakowie. Jego ojciec brał udział w tłumieniu powstania kościuszkowskiego. W 1806 r. Storożenko służył już w wojsku rosyjskim. W latach 1806-1812 uczestniczył w wojnie rosyjsko-tureckiej, a w latach 1812-1815 – w konflikcie rosyjsko-francuskim. W styczniu 1817 r. przeszedł w stan spoczynku w randze podpułkownika. Powrócił do służby jeszcze w tym samym roku.
- 32 <http://impereur.blogspot.com/2017/03/1791-1857.html>.
- 33 *Kalendarzyk polityczny na rok 1843 wydany za upoważnieniem rządu przez Franciszka Radziszewskiego w Warszawie, 1843*, R. 11, s. 125.
- 16 In the middle of the 18th century, the first state banks were established in Russia, which started to issue paper money (orders of payment). This is how the wars conducted by Russia were financed. The exchange rate of the paper rouble was lower than that of the silver one.
- 17 The majorat consisted of: a manor farm with the Osiek aldermanage, manor farms – Bukowa, Strzegom, Wiązownica, villages – Osiecka Wola, Niecieczko, Pliskowola, Sucha Wola, Długa Wola and Mała Wola.
- 18 In this situation, supervision over the estates – due to obligations towards the Society – was exercised by the tax authorities; J. Kukulski, *System organizacji produkcji folwarcznej i zarządzania dobrami donacyjnymi w Królestwie Polskim*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 1984, Vol. 18.
- 19 S. Piątkowski, *Kłęska intendenta. Senator Bazyle Pogodin jako donatariusz dóbr osieckich (1835-1863)*, [in:] *Studia nad ziemiaństwem w XIX i XX wieku*, Lublin 2014, p. 191.
- 20 R. Chomać, *Zmiany własności struktury agrarnej guberni kaliskiej w latach 1864-1914*, „Rocznik Kaliski” 1968, No. 1, p. 173.
- 21 The donatories were obliged to e.g. provide peasants with facilities, colonize and conduct forest management.
- 22 S. Piątkowski, *Kłęska intendenta...*, op. cit., p. 185.
- 23 Ibid., p. 188.
- 24 The divided shield. At the top, in the azure right field, a beehive with three golden bees. In the left – red field – a golden crown, with half of a silver horse facing to the right. Below, in the silver field, a black letter W (referring to the Abdank coat of arms). Above the shield there is a “courtier’s” helmet with three ostrich feathers.
- 25 S. Piątkowski, *Kłęska intendenta...*, op. cit., p. 186.
- 26 The cornerstone of the late classicist church of St. Michael the Archangel was laid in May 1842 on the edge of a hill overgrown with oak. The construction of the churches in Osiek and Wiązownica proved to be a considerable expense. Theoretically, Pogodin was to pay one third of the amount, but in fact he had to pay the amount which was due from the poor (one third). The rest was paid by the Treasury. The church was consecrated on 29 September 1844 by Bishop Józef Goldtmann.
- 27 W. Kłosiński, *Pamiętka od ks. proboszcza z Wiązownicy*, Sandomierz 1913.
- 28 H. Kowalska, *Adam Idzkowski (1798-1879)*, [in:] *Polski Słownik Biograficzny*, Vol. X, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/adam-idzkowski>.
- 29 In 1850, he received the Imperial and Royal Order of Saint Stanislaus (established in 1831).
- 30 The stepped, ear-shaped, profiled portal, made in the 1st half of the 17th century, was probably located in the entrance to the manor house of a starosta. Made of colourful marble (Zygmuntówka), topped with breaking beams and a cornice.
- 31 Andriej Jakowlewicz Storożenko (1790-1858) came from a family of Ukrainian courtiers; as a boy, he was sent to a school in Krakow by his father Jakow. His father took part in the suppression of the Kosciuszko Uprising. In 1806, Storożenko served already in the Russian army. Between 1806 and 1812 he participated in the Russian-Turkish war and between 1812 and 1815 in the Russian-French conflict. In January 1817, he retired as a lieutenant colonel. He returned to service later in the same year.
- 32 <http://impereur.blogspot.com/2017/03/1791-1857.html>.
- 33 *Kalendarzyk polityczny na rok 1843 wydany za upoważnieniem rządu przez Franciszka Radziszewskiego w Warszawie, 1843*, Year XI, p. 125.

- 34 Trzy głowice z ganku umieszczone są w ogrodzeniu bożnicy w Chęcinach. Jedną z framug wykorzystano podczas remontu kościoła w Starochęcinach (1838 r.), na któryłożył gen. Storożenko jako posiadacz dóbr Chęciny; <https://zabytek.pl/pl/obiekty/staroheciny-zespol-kosciola-par-pw-sw-stanislawa>.
- 35 M. Rawita-Witanowski, *Dawny powiat chęciński. Z ilustracjami prof. Jana Olszewskiego*, Kielce 2001, s. 91: „Na próżno szukalibyśmy owej altanki, o której wspomina opis z połowy XVIII wieku. Zniesiona została do szczytu, natrafiliśmy tylko na ciosy kamienne służące za ławki ogrodowe a wyrwane z obramień pałacowych jak dowodzą zachowane na nich Gryfy”. Zob. też: D. Kalina, *Starościńska rezydencja w Podzamczu Chęcińskim. Przyczynek do monografii chęcińskiego zamku*, [w:] *Między Wisłą a Pilicą. Materiały historyczne*, t. I, Kielce 2000; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. III, Województwo kieleckie, z. 4; T. Przykowski, A. Miłobędzki, *Powiat kielecki*, Warszawa 1957.
- 36 Rodzina przemysłowców brytyjskich działających w Królestwie Polskim: Tomasz Moore (179?-1837) w 1822 r. założył pierwszą w Warszawie fabrykę odlewów żelaznych i mosiężnych, którą przekształcił przy pomocy J. Morrisa i brata Andrewa (1795-1841?) w spółkę produkującą m.in. żelazne materiały budowlane. W latach 30. do spółki Bracia Evans przystąpili młodszy bracia: Alfred (1802-1870) i Douglas (1808-1866). W związku z wojną krymską Evansowie jako obywatele angielscy musieli opuścić imperium rosyjskie. Tuż przed wyjazdem dokooptowali do spółki Stanisława Lilpopa i Wilhelma Raua.
- 37 Folwarki Wiązownica i Bukowa znajdowały się w bezpiecznym dystansie i wizualnie nie ingerowały w ten odcinek rzeki Kacanki.
- 38 Na szczycie kolumny umieszczono figurę Najświętszej Maryi Panny, by uczcić 50. rocznicę zatwierdzenia dogmatu o niepokalanym poczęciu (1854-1904).
- 39 Dąb szypułkowy w parku Dzieki; rejestr pomników przyrody wojewódzkiego konserwatora przyrody nr 685.
- 40 AGAD Warszawa; zespół: 1/187/o Ogólne Zebranie Warszawskich Departamentów Rządzącego Senatu.
- 41 Najważniejsze z nich to *Kroje architektury* (Warszawa 1832) i *Plany budowli, obejmujące rozmaite rodzaje domów, mieszkań wiejskich różnej wielkości, kościołów, gmachów publicznych, mostów, ogrodów, monumentów i tym podobnych szczegółów w rozmaitych stylach architektury* (Warszawa 1843, Paryż 1843-1852). W rękopisie pozostały *Najlepsze sposoby wiązań drzewa* (z tablicami).
- 42 „Gazeta Lwowska” 16.12.1856, nr 289.
- 43 J. Kukulski, *Donacje paskiewiczowskie...*, jw., s. 25.
- 44 M.W. Berg, *Zapiski o polskich spiskach i powstaniach*, Lwów 1906, cz. 1, s. 76.
- 45 B. Petrozolin-Skowrońska, *Inteligencja Warszawy przed powstaniem styczniowym*, [w:] *Inteligencja polska XIX i XX wieku. Studia*, Warszawa 1985, t. IV, s. 66; D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Z umiłowania. Opowieść biograficzna o Wandzie z Wolskich Umińskiej (1841-1926)*, Lublin 1973, s. 243-249, 294-297.
- 46 W 1809 r. pokonał jednego z petersburskich mistrzów królewskiej gry, A. Koliewa. Wkrótce zyskał opinię najsilniejszego szachisty Rosji; w 1824 r. opublikował jedną z pierwszych rosyjskich książek szachowych *Szachmatnaja igra* (*Gra w szachy*).
- 47 Ranga IV, wysoka pozycja, odpowiadająca w wojsku generałowi-majorowi, a w marynarce kontradmirałowi, upoważniająca do audyencji u monarchy i dostępu do jego osoby.
- 34 Three ports(?) from the porch are placed in the fence of the synagogue in Chęciny. One of the frames was used during the renovation of the church in Staroheciny (1838), funded by Gen. Storożenko as the owner of the Chęciny estate; <https://zabytek.pl/pl/obiekty/staroheciny-zespol-kosciola-par-pw-sw-stanislawa>.
- 35 M. Rawita-Witanowski, *Dawny powiat chęciński. Z ilustracjami prof. Jana Olszewskiego*, Kielce 2001, p. 91: “We would look in vain for the gazebo which is mentioned in the description from the mid-18th century. It was completely demolished, we only came across dimension stones which served as garden benches and torn out of the palace frames as evidenced by the Griffins preserved on them”. Also see: D. Kalina, *Starościńska rezydencja w Podzamczu Chęcińskim. Przyczynek do monografii chęcińskiego zamku*, [in:] *Między Wisłą a Pilicą. Materiały historyczne*, Vol. I, Kielce 2000; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, Vol. III, Województwo kieleckie, coll.(?) 4; T. Przykowski, A. Miłobędzki, *Powiat kielecki*, Warszawa 1957.
- 36 The family of British industrialists operating in the Kingdom of Poland: In 1822 Tomasz Moore (179?-1837) established the first iron and brass casting factory in Warsaw, which he transformed with the help of J. Morris and his brother Andrew (1795-1841?) into a company producing e.g. iron building materials. In the 1930s, the younger brothers joined the Evans Brothers company: Alfred (1802-1870) and Douglas (1808-1866). In connection with the Crimean War, the Evans had to leave the Russian Empire as English citizens. Just before their departure, they accepted Stanisław Lilpop and Wilhelm Rau into the company.
- 37 The Wiązownica and Bukowa manor farms(?) were at a safe distance and did not visually interfere with this section of the Kacanka River.
- 38 The statue of the Blessed Virgin Mary was placed at the top of the column to mark the 50th anniversary of the approval of the Immaculate Conception dogma (1854-1904).
- 39 The pedunculate oak in the Dzieki park; the register of the nature monuments of the voivodeship nature conservator No. 685.
- 40 AGAD Warszawa; complex: 1/187/o The General Assembly of the Warsaw Departments of the Ruling Senate.
- 41 The most important of these are *Kroje architektury* [Styles of Architecture?] (Warsaw 1832) and *Plany budowli, obejmujące rozmaite rodzaje domów, mieszkań wiejskich różnej wielkości, kościołów, gmachów publicznych, mostów, ogrodów, monumentów i tym podobnych szczegółów w rozmaitych stylach architektury* [Building plans covering various types of houses, rural dwellings of various sizes, churches, public buildings, bridges, gardens, monuments and the like in various architectural styles] (Warsaw 1843, Paris 1843-1852). *Najlepsze sposoby wiązań drzewa* remained in the manuscript (with plaques).
- 42 “Gazeta Lwowska” 16.12.1856, No. 289.
- 43 J. Kukulski, *Donacje paskiewiczowskie...*, op. cit., p. 25.
- 44 M.W. Berg, *Zapiski o polskich spiskach i powstaniach*, Lwów 1906, part 1, p. 76.
- 45 B. Petrozolin-Skowrońska, *Inteligencja Warszawy przed powstaniem styczniowym*, [in:] *Inteligencja polska XIX i XX wieku. Studia*, Warszawa 1985, Vol. IV, p. 66; D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Z umiłowania. Opowieść biograficzna o Wandzie z Wolskich Umińskiej (1841-1926)*, Lublin 1973, pp. 243-249, 294-297.
- 46 In 1809, he defeated one of the St. Petersburg champions of the royal game, A. Koliew. Soon he gained the reputation

- 48 L. Chimiak, *Gubernatorzy rosyjscy w Królestwie Polskim. Szkic do portretu zbiorowego*, Wrocław 1999, s. 249-259.
- 49 Znane są zapisy gier Pietrowa z A. Hoffmanem, W. Niewiadomskim i innymi pionierami polskich szachów.
- 50 P. Lossowski, Z. Młynarski, *Rosjanie, Białorusini i Ukraińcy w powstaniu styczniowym*, Wrocław 1959, s. 160-161.
- 51 Rodzinna tradycja mówi, że po upadku powstania kazała wymalować elewację pałacu Dzięki na granatowo, jako znak żałoby.
- 52 „Gazeta Sądowa Warszawska” 1875, R. 3, nr 25, s. 197.
- 53 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 2, Warszawa 1881, s. 293.
- 54 Piotr Hoser (1818-1904) pochodził z Czech. Po praktyce w Pradze i Wiedniu objął w 1844 r. funkcję głównego ogrodnika Ogrodu Saskiego w Warszawie. Pełnił ją do 1853 r. Sprowadził do Warszawy braci i otworzył Zakład Ogrodniczy Bracia Hoser. Firma, znana z hodowli drzew i krzewów, stała się jedną z największych w branży. Pod koniec XIX w. zakład zatrudniał 40 ogrodników i około 50 robotników sezonowych. Piotr Hoser był jednym z założycieli Towarzystwa Ogrodniczego Warszawskiego, autorem artykułów w czasopiśmie „Ogrodnik Polski”.
- 55 Notatka Piotra Sławińskiego udostępniona przez Aleksandra Pietrowa.
- 56 P. Sławiński, *Prawosławie w Sandomierzu i okolicy*, Warszawa 2008, s. 115.
- 57 Notatka Piotra Sławińskiego udostępniona przez Aleksandra Pietrowa.
- 58 Archiwum Państwowe w Kielcach, oddział w Sandomierzu, Hipoteka Staszowska, sygn. 100; *Pamiętna Książka Radomskiej Gubernii na 1872 god*, Radom 1871; *Pamiętna Książka Radomskiej Gubernii na 1881 god*, Radom 1880.
- 59 Jeszcze na reprodukcowanej wcześniej mapie z 1803 r. lasów w tym rejonie nie było.
- 60 J. Kukulski, *Donacje po powstaniu styczniowym*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 1986, t. 24.
- 61 Jego żoną była Olga (1891-1960), córka Andrieja Jefremienki, naczelnika poczty w Klimontowie i Marii Borowskiej.
- 62 Rozporządzenie Ministra Rolnictwa ZOL III z dnia 16 stycznia 1923 r.
- 63 Zarządzenie nr 34 Naczelnego Dyrektora LP z 9 listopada 1979 r., nr E-2-01-02-16/79.
- 64 Później biura nadleśnictwa przeniesiono do budynku przy ul. Ogłędowskiej 4.
- 65 Zespół pałacowo-parkowy (A.892), pałac – willa (niegdyś wł. Lasów Państwowych), mur., k. XIX w., nr rej. 718 z 20 grudnia 1957 r.; park krajobrazowy z XVIII w., nr rej. 281 (t) z 12 lutego 1984 r.
- of being the best chess player in Russia; in 1824 he published one of the first Russian chess books *Szachmatnaya igra (Game of Chess)*.
- 47 Rank IV, the high position, corresponding to the general major in the army and rear admiral in the navy, authorizing the audience and access to the monarch.
- 48 L. Chimiak, *Gubernatorzy rosyjscy w Królestwie Polskim. Szkic do portretu zbiorowego*, Wrocław 1999, pp. 249-259.
- 49 There are records of Petrow's games with A. Hoffman, W. Niewiadomski and other Polish chess pioneers.
- 50 P. Lossowski, Z. Młynarski, *Rosjanie, Białorusini i Ukraińcy w powstaniu styczniowym*, Wrocław 1959, pp. 160-161.
- 51 A family legend says that after the fall of the uprising she ordered to paint the elevation of the Dzięki palace in navy blue as a sign of mourning.
- 52 „Gazeta Sądowa Warszawska” 1875, Year 3, No. 25, p. 197.
- 53 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Vol. 2, Warszawa 1881, p. 293.
- 54 Piotr Hoser (1818-1904) was of Czech origin. After practice in Prague and Vienna, in 1844 he took up the post of the chief gardener of the Saxon Garden in Warsaw. He performed this task until 1853. He brought his brothers to Warsaw and set up the Hoser Brothers Horticulture Plant. The company, known for its tree and shrub breeding, became one of the largest in the industry. At the end of the 19th century the plant employed 40 gardeners and about 50 seasonal workers. Piotr Hoser was one of the founders of the Warsaw Horticultural Society, the author of articles in the magazine „Ogrodnik Polski”.
- 55 A note by Piotr Sławiński made available by Aleksander Pietrow.
- 56 P. Sławiński, *Prawosławie w Sandomierzu i okolicy*, Warszawa 2008, p. 115.
- 57 A note by Piotr Sławiński made available by Aleksander Pietrow.
- 58 State Archive in Kielce, branch in Sandomierz, Hipoteka Staszowska, ref. 100; *Pamiętna Książka Radomskiej Gubernii na 1872 god*, Radom 1871; *Pamiętna Książka Radomskiej Gubernii na 1881 god*, Radom 1880.
- 59 There were still no forests in this area on the reproduced earlier map from 1803.
- 60 J. Kukulski, *Donacje po powstaniu styczniowym*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 1986, Vol. XXIV.
- 61 His wife was Olga (1891-1960), daughter of Andrej Jefremienka, head of the post office in Klimontów, and Maria Borowska.
- 62 Ordinance of the Minister of Agriculture ZOL III of 16 January 1923.
- 63 Order No. 34 of the General Director of State Forests – 9 November 1979, No. E-2-01-02-16/79.
- 64 Later the forest inspectorate offices were moved to the building at 4 Ogłędowska Street.
- 65 Palace and park complex (A.892), palace – villa (formerly owned by The State Forests), bricked, c. 19th century, number of entry 718 of 20 December 1957; landscape park from the 18th century, number of entry 281 (t) of 12 February 1984.

Bibliografia / Bibliography

Literatura / Literature

- Berg M.W., *Zapiski o polskich spiskach i powstaniach*, Lwów 1906.
- Chimiak Ł., *Gubernatorzy rosyjscy w Królestwie Polskim. Szkic do portretu zbiorowego*, Wrocław 1999.
- Chomać R., *Zmiany własności struktury agrarnej guberni kaliskiej w latach 1864-1914*, „Rocznik Kaliski” 1968, nr 1.
- Czemeryński K., *O dobrach koronnych byłej Rzeczypospolitej Polskiej*, Lwów 1870.
- „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” 1836, t. 17; 1837, t. 20.
- „Gazeta Lwowska” 16.12.1856, nr 289.
- „Gazeta Sądowa Warszawska” 1875, R. 3, nr 25.
- Grabski W., *Historia wsi w Polsce*, Warszawa 2004.
- Grzeleński W., *Monografia Chęcin skreślił ks. Witalis Grzeleński*, Kielce 1908.
- Kackowski J., *Donacje w Królestwie Polskim*, Warszawa 1917.
- Kalendarzyk polityczny na rok 1843 wydany za upoważnieniem rządu przez Franciszka Radziszewskiego w Warszawie, 1843, R. 11.
- Kalina D., *Starościńska rezydencja w Podzamczu Chęcińskim. Przyczynek do monografii chęcińskiego zamku*, [w:] *Między Wisłą a Pilicą. Materiały historyczne*, t. I, Bracha K., Wiech S. (red.), Kielce 2000.
- Kalina D., *Świątokrzyżskie ślady Kacpra Fodygi*, [w:] *Chęciny na starej fotografii*, Chęciny 2008.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce, Łoziński J.Z., Wolff B. (red.), t. 3, Województwo kieleckie, z. 4, Przypkowski T., Miłobędzki A., Powiat kielecki, Warszawa 1957.
- Kłosiński W., *Pamiętka od ks. proboszcza z Wiązownicy, Sandomierz* 1913.
- Kowalska H., *Adam Idzkowski (179-1879)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 10, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/adam-idzkowski>.
- Kronika emigracji polskiej, t. III, Paryż 1835.
- Kukulski J., *Donacje paskiewiczowskie w okresie reform agrarnych*, Kielce 1987.
- Kukulski J., *Donacje po powstaniu styczniowym*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 1986, t. 24.
- Kukulski J., *Generalowie carscy i ich majątki ziemskie w Królestwie Polskim (1835-1920)*, Warszawa 2007.
- Kukulski J., *Państwo – chłop – kościół w okresie wielkich reform ziemskich Królestwa Polskiego*, Piotrków Trybunalski 2007.
- Kukulski J., *System organizacji produkcji folwarcznej i zarządzania dobrami donacyjnymi w Królestwie Polskim*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 1984, t. 18.
- Łossowski P., Młynarski Z., *Rosjanie, Białorusini i Ukraińcy w powstaniu styczniowym*, Wrocław 1959.
- Pamiętna Książka Radomskiej Gubernii na 1872 god*, Radom 1871.
- Pamiętna Książka Radomskiej Gubernii na 1881 god*, Radom 1880.
- Petrozolin-Skowrońska B., *Inteligencja Warszawy przed powstaniem styczniowym*, [w:] *Inteligencja polska XIX i XX wieku. Studia*, t. 4, Czepulis-Rastenis R. (red.), Warszawa 1985.
- Piątkowski S., *Kłęska intendenta. Senator Bazyli Pogodin jako donatariusz dóbr osieckich (1835-1863)*, [w:] *Studia nad ziemiąstwem w XIX i XX wieku*, Lublin 2014.
- Piątkowski S., *Majorat Iwana Paskiewicza w guberni lubelskiej (1840-1856). Karta z biografii Księcia Namiestnika Królestwa Polskiego*, [w:] *Studia z dziejów ziemian 1795-1944*, Koprukowski A. (red.), Lublin 2005.
- Rawita-Witanowski M., *Dawny powiat chęciński. Z ilustracjami prof. Jana Olszewskiego*, Kalina D. (oprac.), Kielce 2001.
- Sławiński P., *Prawosławie w Sandomierzu i okolicy*, Warszawa 2008.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 2, Warszawa 1881.
- Wawrzykowska-Wierciochowa D., *Z umiłowania. Opowieść biograficzna o Wandzie z Wolskich Umińskiej (1841-1926)*, Lublin 1973.

Źródła internetowe / Internet sources

- <http://impereur.blogspot.com/2017/03/1791-1857.html>.
- <https://zabytek.pl/pl/obiekty/staroheciny-zespol-kosciola-par-pw-sw-stanislawa>.
- https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/101731/%D0%9F%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD.